

Βαλκανικά σύμμεικτα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ

Τεύχος 16
Θεσσαλονίκη
2005-2014

Βαλκανικά σύμμεικτα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Υπεύθυνος: Καθ. Παρασκευή Νάσκου Περράκη
Μέλη: Καθ. Φώτιος Σιώκης
Καθ. Κυριάκος Κεντρωτής
Λέκτ. Ελευθερία Μαντά

Τεύχος 16

Θεσσαλονίκη

2005-2014

Σχεδίαση εξωφύλλου: †Κάρολος Τσίζεκ

© Copyright 2014
by the *Institute for Balkan Studies*,
Thessaloniki
All rights reserved.

ISSN (online) 2407-9456

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα *Βαλκανικά Σύμμεικτα* αποτελούν την ελληνόγλωσση περιοδική έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, που στόχο έχει να αναδείξει τη σύγχρονη έρευνα που επιτελείται με επίκεντρο θέματα και προβλήματα που αφορούν τη Χερσόνησο του Αίμου «από φιλολογικής, ιστορικής, εθνολογικής, αρχαιολογικής, λαογραφικής, κοινωνιολογικής, οικονομικής και πάσης άλλης απόψεως», ενώ επιπλέον επιδιώκει να συμβάλει στη «διαφώτιση της κοινής γνώμης επί των προβλημάτων της Χερσονήσου του Αίμου, προς διαμόρφωση ατμοσφαιρας αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των λαών της για την επίτευξη προσέγγισης και συνεργασίας μεταξύ τους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο Άρθρο 2 του εσωτερικού κανονισμού του Ιδρύματος.

Τα *Βαλκανικά Σύμμεικτα* δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1980 και έκτοτε συνεχίστηκε ανελλιπώς η κυκλοφορία τους με επιτυχία μέχρι το 2004. Καθαρά οικονομικοί λόγοι στάθηκαν η αιτία για την πρόσκαιρη διακοπή της έκδοσής τους και είναι οι ίδιοι λόγοι που οδήγησαν το νέο Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος στην απόφαση για την επανέκδοσή τους σε ηλεκτρονική μορφή. Το παρόν τεύχος, επομένως, καλύπτει τα έτη 2005-2014. Στο μέλλον η έκδοση θα πραγματοποιείται τακτικά σε ετήσια βάση.

Τα κείμενα που δημοσιεύονται εγκρίθηκαν από ομάδα επιστημονικών συνεργατών, Καθηγητών Πανεπιστημίου, τα ονόματα των οποίων θα ανακοινωθούν εν ευθέτω χρόνω. Η Συντακτική Επιτροπή επιθυμεί να εκφράσει τις ευχαριστίες της προς όλους τους επιστήμονες που συμμετέχουν με τα κείμενά τους στην παρούσα έκδοση καθώς και σε όλους όσους λειτούργησαν ως κριτές αναλαμβάνοντας το βάρος της ανάγνωσης και έγκρισης των κειμένων πριν τη δημοσίευσή τους.

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2014

Η Συντακτική Επιτροπή

Παρασκευή Νάσκου–Περράκη

τ. Καθηγήτρια Διεθνών Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας, μέλος ΔΣ ΙΜΧΑ

Κυριάκος Κεντρωτής

Καθηγητής Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας, π. Επιστημονικός Συνεργάτης ΙΜΧΑ

Φώτιος Σιώκης

Αν. Καθηγητής Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Ελευθερία Μαντά

Λέκτορας Ιστορίας Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. Διευθύντρια ΙΜΧΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΦΑΝΗΣ Γ. ΔΑΣΟΥΛΑΣ, Οι μεσαιωνικές κοινωνίες των Βλάχων	7
ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΚΑΡΒΟΥΝΑΡΑΚΗΣ, Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι	41
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Το ζήτημα της Τεργέστης (1918-1954). Μια συνολική αποτίμηση	61
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΤΟΥΡΟΣ, Το τραύμα ως βίωμα: Οι ασθένειες μέσα από τις αφηγήσεις των πρωταγωνιστών των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913)	83
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΗΤΟΣ, Η στάση του ελληνικού Τύπου απέναντι στην ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό τον Οκτώβριο του 1914	109
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Δ. ΣΙΩΚΗΣ, Όψεις από τη ζωή και τη δράση μιας οικογένειας κατά την περίοδο του μακεδονικού αγώνα και του μεσοπόλεμου μέσα από ανέκδοτες πηγές	139
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠΕΝΤΖΟΣ, Η στρατιά του Έβρου, οι ελληνικές εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης	169
JASMINA TOMASEVIC, Ο σερβικός στρατός στον Μεγάλο Πόλεμο, ένας στρατός αγροτών. Εντυπώσεις από την εμπόλεμη Ελλάδα	193
ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΚΡΗΣ, Ο στρατηγικός ρόλος των ΗΠΑ στον 21 ^ο αιώνα. Η αμερικανική ισχύς και διπλωματία στη Μέση Ανατολή στο σταυροδρόμι της μεταψυχροπολεμικής εποχής	221
ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΤΖΙΒΑΡΑΣ, Γενοκτονία, εθνοκάθαρση και πρώην Γιουγκοσλαβία. Διεθνοποιημένες όψεις των σεξουαλικών εγκλημάτων στα πλαίσια του γιουγκοσλαβικού εθνικισμού	235
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΦΩΤΙΟΣ ΣΙΩΚΗΣ, ΧΑΡΡΥ ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΟΣ, Η διείδυση των ελληνικών τραπεζών στα Βαλκάνια στην προ κρίσης περίοδο μέσω της εκλεκτικής θεωρίας	255
ΜΑΡΙΑ ΦΩΤΟΥΧΟΥ, Μνημειακή τοπογραφία της Κωνσταντινούπολης κατά τον 14 ^ο αιώνα	277
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΑΒΔΕΛΑΣ, Η θεολογία του π. Γ. Φλωρόφσκυ υπό αμφισβήτηση: Η υποτιθέμενη ουσιοκρατία του χριστιανικού ελληνισμού και η σύγχρονη σχετικοκρατία	329

Φάνης Γ. Δασούλας

ΟΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ

Διδάκτορας Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Οι βυζαντινο-βουλγαρικές συγκρούσεις και η οριστική διάλυση του πρώτου βουλγαρικού κράτους το 1018 μ.Χ. φέρνουν στο ιστορικό προσκήνιο των Βαλκανίων ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες που φέρουν τη νεοφανή¹ ονομασία *Βλάχοι*². Παρά τη γεωγραφική τους διασπορά, αυτοί εμφανίζονται εξ αρχής ως φορείς συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών, ορισμένα από τα οποία καθίστανται δομικά στοιχεία του τρόπου οργάνωσης των κοινωνιών τους σε όλη τη διάρκεια του παραδοσιακού κόσμου.

Η επισήμανση μίας ρομανικής γλωσσικής ταυτότητας, επιβίωση μίας ανατολικής εκδοχής της *sermo vulgaris*³, οδήγησε συχνά την ιστορική έρευνα στην αναζήτηση ενός καταγωγικού μύθου για τους Βλάχους. Επικεντρωμένη, κυρίως, σε ερμηνείες που διαπνέονται από τη σύγχρονη εθνολογική πραγματικότητα του βαλκανικού κόσμου, εμβάθυνε συχνά σε προγενέστερες της εμφάνισής τους εποχές. Αγνοήθηκε, έτσι, σε σημαντικό βαθμό το

1. Αποκαλούμε το εθνώνυμο «Βλάχοι» νεοφανές, επειδή η πρώτη του ιστορική καταγραφή (τέλη του 10^{ου} αιώνα) δεν αποτελεί ένδειξη ότι ο συγκεκριμένος πληθυσμός είναι νεοφερμένος στο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αντίθετα, διάφορες τοπωνυμικές και φιλολογικές μαρτυρίες πιστοποιούν μια παλιότερη παρουσία του στη βαλκανική χερσόνησο. Αναφέρεται για πρώτη φορά το 976 μ.Χ. ή κατά μία άλλη άποψη το 980 μ.Χ. Βλ. I. Σκυλίτσης, *Synopsis Historiarum*, vol. V, J. Thurn, CFHB, Berlin-N. York 1973, σ. 329 και A. Arbmbuster, *Romanitatea Românilor*, Enciclopedică, București 1993², σ. 18, σημ. 2.

2. Ο όρος *Βλάχος* προέρχεται από την, κελτικής ρίζας, γερμανική λέξη *Walh*, με την οποία οι αρχαίοι Γερμανοί προσδιόριζαν τους Ρωμαίους και γενικότερα τους λαούς που είχαν ενσωματωθεί πολιτειακά και πολιτισμικά στον ρωμαϊκό κόσμο. Ο δανεισμός της από τους μεσαιωνικούς Σλάβους επιφέρει τη φωνητική της μετατροπή σε *Vlah*. Υπό αυτή τη μορφή μετεξελίσσεται σε όρο που προσδιορίζει πληθυσμούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης που μιλούν διάφορες μορφές της βαλκανο-ρωμανικής γλώσσας, δηλαδή των νεολατινικών διαλέκτων του βαλκανικού χώρου.

3. Η Λαϊκή ή Δημώδης Λατινική.

ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου αναδύονται αρχικά οι Βλάχοι, ως διακριτή πληθυσμιακή ομάδα, γεγονός που δεν ευνόησε μία συνολική ανάγνωση των μεσαιωνικών κοινωνιών τους. Ανεξάρτητα, όμως, από τις εθνικές αφηγήσεις αναφορικά με την προέλευσή τους, οι πρώτες ιστορικές αποτυπώσεις σκιαγραφούν έναν πληθυσμό που αναδύθηκε μέσα από τις διαδικασίες συγκρότησης του μεσαιωνικού κόσμου των Βαλκανίων.

Η ανάλυση του χαρακτήρα των πρώιμων βλαχικών κοινωνιών που ακολουθεί δεν αποσκοπεί σε μία γραμμική ιστορική προσέγγιση, αλλά στην τεκμηρίωση του χρονικού βάθους των δομών τους ως μια συνέχεια μακράς διάρκειας στον βαλκανικό χώρο. Αυτή η ανθρωπολογική οπτική προσανατολίζει την ιστορική μας έρευνα σε μία ολική ανάλυση των μεσαιωνικών πηγών που αναφέρονται στους Βλάχους. Το χρονικό πλαίσιο αναφοράς περιλαμβάνει το διάστημα από τις απαρχές εμφάνισής τους έως την περίοδο της ενσωμάτωσής τους στο οθωμανικό κράτος και αναφέρεται σε ομάδες Βλάχων που δρουν νοτιώς του Δούναβη. Το συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο καθορίστηκε από το γεγονός ότι οι κοινωνίες των Βλάχων που υφίσταντο σε αυτόν τον χώρο δεν συγκρότησαν ποτέ, σύμφωνα πάντα με τη νεωτερική πρόσληψη αυτού του όρου, έθνος. Συνιστούσαν, ωστόσο, μία κατακερματισμένη, μεταξύ διαφόρων βαλκανικών λαών, πολιτισμική κοινότητα, η οποία και αφομοιώθηκε τελικά από αυτούς.

Οι κτηνοτρόφοι των Βαλκανίων

Το πιο διακριτό χαρακτηριστικό των μεσαιωνικών κοινωνιών των Βλάχων, πέραν της λατινογενούς τους γλώσσας, ήταν η δεσπόζουσα θέση τους στην κτηνοτροφική οικονομία του βαλκανικού χώρου. Το *βλάχικο τυρίον* των προδρομικών ποιημάτων του 12^{ου} αιώνα⁴ και το *caseus vlachiscus* των ραγουζιάνικων εγγράφων του 14^{ου} αιώνα⁵ φανερώνουν τη δομική σχέση τους με την κτηνοτροφική παραγωγή, κάτι που επιβεβαιώνεται άλλωστε και από σύγχρονες δυτικές πηγές. Ο ανώνυμος Γάλλος συγγραφέας της *Descriptio Europae Orientalis*, που γράφτηκε πιθανόν το 1308, αναφέρει χαρακτηριστικά: “*Notantum (est hic) quod inter machedoniam, achayam et thesallonicam est quidam populus valde magnus et spatiosus qui vocantur*

4. Θ. Πρόδρομος, *Poèmes prodromiques en Grec Vulgaire*, D.C. Hesseling et H. Pernot, Amsterdam 1910, σ. 55 (στ.174), σ. 56 (στ. 186).

5. M. Gyoni, “La transhumance des vlaques balkaniques au moyen age”, *BYZSL* 12 (1951), σ. 31, 37.

Blazi, ...habundant enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nations”⁶.

Οι σχετικά άφθονες μεσαιωνικές αναφορές στις κτηνοτροφικές δραστηριότητες των Βλάχων μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η εκτροφή ποιμνίων αποτέλεσε γι’ αυτούς μία διαχρονικά δομική οικονομική δραστηριότητα των κοινωνιών τους. Εύλογα τίθεται το ερώτημα για την απαρχή αυτού του φαινομένου. Οι ιστορικές πηγές, αναφερόμενες κυρίως στις κατά καιρούς συγκρούσεις των Βλάχων με την επαρχιακή ή την κεντρική εξουσία, ελάχιστα συνεισφέρουν στην ερμηνεία του θέματος. Ωστόσο, οι πληροφορίες που μας παρέχουν βοηθούν στο σχηματισμό μίας αμυδρής εικόνας της κοινωνικοοικονομικής διάρθρωσης των κτηνοτροφικών τους ομάδων κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Είναι, συνεπώς, εφικτή, πάντα με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, μία συνοπτική σκιαγράφηση του πλαισίου συνθηκών εντός των οποίων αυτές οδηγήθηκαν στη διαμόρφωση συγκεκριμένων οικονομικών και κοινωνικών σχηματισμών.

Εφόσον η συστηματική ενασχόληση των Βλάχων με την κτηνοτροφία πιστοποιείται ήδη από τον 11^ο αιώνα, μπορούμε να αναγάγουμε τη στενή σχέση τους με αυτή τη δραστηριότητα σε ακόμη παλαιότερες εποχές. Σύμφωνα με τον βυζαντινολόγο J. Koder ο *κτηνοτροφικός νομαδισμός* ήταν για τους Βλάχους μία αναγκαστική ή και επιβαλλόμενη, κατά καιρούς, μεταστροφή της οικονομίας τους. Θεωρεί δε ότι στο τέλος της ιουστινιάνειας εποχής (6^{ος}-7^{ος} αι.) παρουσιάστηκαν στο Βυζάντιο οι προϋποθέσεις και οι παράγοντες για την ανάπτυξη της νομαδικής κτηνοτροφίας⁷. Σχετικές μελέτες, επίσης, αναπτύσσουν πιθανές αιτίες μεταστροφής της αγροτικής οικονομίας του Βυζαντίου και του βαλκανικού χώρου εν γένει προς την κτηνοτροφία⁸. Χωρίς αμφιβολία, οι δομικές μεταβολές που επιφέρουν στην αγροτική παραγωγή διάφοροι δημογραφικοί, κλιματολογικοί και πολιτικοοικονομικοί παράγοντες μεταβάλλουν ή και ανατρέπουν τα παραγωγικά συστήματα και

6.Βλ. Anonymi, *Descriptio Europae Orientalis IV, Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia*, anno MCCCVIII exarata, Olgierd Górka, Kraków 1916, σ. 12-13.

7. Α. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 125-128.

8. J. Haldon–H. Kennedy, “The Arab-Byzantine frontier in the Eighth and Ninth Centuries. Military Organization and Society in the Borderlands”, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 19 (1980), σ. 100-101. Α. Harvey, *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σ. 247-248.

αντίστοιχα την κοινωνικοοικονομική οργάνωση των αγροτικών πληθυσμών. Ωστόσο, οι ανωτέρω ερμηνείες ελάχιστα δια φωτίζουν ένα ουσιαστικό για την παρούσα ανάλυση ζήτημα-ερώτημα. Γιατί από όλους τους βαλκανικούς πληθυσμούς του μεσαίωνα μόνο οι Βλάχοι ασχολήθηκαν ολοκληρωτικά και συστηματικά με την κτηνοτροφία; Τα δεδομένα που διαθέτουμε ως τώρα καθιστούν δύσκολη την τεκμηρίωση μίας ολοκληρωμένης υπόθεσης επ' αυτού. Ωστόσο, κάθε περαιτέρω ανάλυση αυτού του θέματος δεν μπορεί να αγνοήσει μια μαρτυρία που προέρχεται από τα ογγρικά χρονικά του Μεσαίωνα. Περιγράφοντας την εισβολή των Μαγυάρων στην παννονική πεδιάδα κατά τη διάρκεια του 9^{ου} αιώνα, αναφέρουν ότι αυτή αποτελούσε προαιώνιο βοσκότοπο των Ρωμαίων. Συγκεκριμένα αναφέρουν ότι εκεί ζούσαν "*Sclavi, Bulgarii et Blachii, ac pastores Romanorum, quia post mortem Athile regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse, eo, quod greges eorum in terram Pannoniae pascebantur. Et jure terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebantur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*"⁹. Στο ανωτέρω απόσπασμα δεν αποκλείεται να εμπεριέχεται η ανάμνηση κάποιας ειδικής σχέσης των λατινόφωνων πληθυσμών της βαλκανικής χερσονήσου με ένα κτηνοτροφικό οικονομικό μοντέλο που αναπτύχθηκε στα πλαίσια του ρωμαϊκού στρατιωτικοπολιτικού συστήματος των Βαλκανίων¹⁰.

Βυζαντινή πηγή των μέσων του 11^{ου} αιώνα μας αποκαλύπτει ότι: «*Ούτως γαρ έχουσι τύπον, ίνα τα των Βλάχων κτήνη και αι φαμίλια αυτών εισίν από Απριλίου μηνός έως Σεπτεμβρίου μηνός εν υψηλοίς όρεσι και ψυχροτάτοις τόποις*»¹¹. Δηλαδή, η εποχική μετακίνηση ποιμνίων και οικογενειών αποτελούσε πάγια πρακτική των Βλάχων κτηνοτρόφων από την απαρχή της παρουσίας τους στον βαλκανικό χώρο¹². Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που το εθνω-

9. Βλ. *Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres Ac Genuini*, Johann Georg Schwandner, Vindobonae MDCCLXVI, caput IX, σ. 10. Επίσης S. Brezeanu, "Romani" și "Blachi" la Anonymus istorie și ideologie politică", *Revista de istorie* 34 (1981), σ. 1313-1340. Armbruster, *ό.π.*, σ. 36-45.

10. Στα προαναφερόμενα ογγρικά χρονικά αναφέρεται επίσης: "quae etiam primo fuisset terra Athiles regis, et mortuo illo praeoccupassent Romani principes terram Pannoniae, usque ad Danubium vero collocavissent pastores suos". Βλ. *Scriptores Rerum Hungaricarum*, *ό.π.*, caput XI, σ. 11.

11. Βλ. Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, Άγρωστις, Αθήνα 1993, σ. 225.

12. S. Dragomir, «Vlahii din Serbia in XII-XV», στο AIN, A. Lapedatu-I. Lupaș, I 1921-1922, Univesritatea din Cluj 1922, σ. 295-296. Α. Χατζηπροδρομίδης-Σ. Ντούσαν, *Αυτοκράτορας Σερβίας και Ελλάδας. Ο Κώδικας Νόμων*, Αθήνα 1983, άρθ. 76-83, 56-58. Γ.

νόμιο των Βλάχων ταυτίστηκε, ήδη από τότε, με τη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Η Άννα Κομνηνή, στο πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα, αναφέρει ότι όσοι «τον νομάδα βίον είλοντο (Βλάχους τούτους η κοινή καλείν οίδη διάλεκτος)»¹³. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι πρέπει να τους εντάξουμε στους νομαδικούς λαούς. Οι Βλάχοι δεν συγκροτούσαν κάποιο πολυάριθμο έθνος, το οποίο στα πλαίσια αναζήτησης βοσκοτόπων ή λείας κινούνταν μαζικά κατακτώντας νέα εδάφη. Στην περίπτωση τους έχουμε ολιγάριθμες ομάδες οι οποίες, εξαιτίας των εδαφο-κλιματικών δεδομένων της χερσονήσου του Αίμου, εφάρμοζαν μία εποχική και κατ' ύψος εναλλαγή βοσκοτόπων, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη φυσική διατροφή των ποιμνίων τους. Αυτή η αιώνια εκμετάλλευση των βοσκοτόπων διεύρυνε τα γεωγραφικά όρια δράσης τους συμβάλλοντας σημαντικά στη διάσπαση και διασπορά τους σε όλη την έκταση της βαλκανικής χερσονήσου. Ενδεχομένως σε πιο αρχέγονες εποχές ή στην περίπτωση των νομάδων της ερήμου και της στέπας οι ποιμένες να δρούσαν ανεξέλεγκτα, εφόσον κινούνταν σε εκτάσεις μη ελεγχόμενες από οργανωμένες κοινωνίες. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, ήταν αδύνατο να συμβεί στα μεσαιωνικά Βαλκάνια, όπου η γη αποτελούσε κτήση διαφόρων φορέων και κατά συνέπεια οι βοσκότοποι τελούσαν υπό συγκεκριμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Στη βυζαντινή αυτοκρατορία το κράτος ως κάτοχος κλασματικών γαιών, δηλαδή γαιών που παρέμειναν ακαλλιέργητες, και τα μοναστήρια, τα οποία προτιμούσαν να δίδουν στην κτηνοτροφία τις λιγότερο εύφορες γαίες που κατείχαν από δωρεές, συμπεριλαμβάνονταν στους μεγαλύτερους ιδιοκτήτες βοσκοτόπων¹⁴. Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούμε και στη μεσαιωνική Σερβία, όπου οι ηγεμόνες της παραχωρούσαν στα μοναστήρια της επικράτειάς τους σημαντικά προνόμια και γαίες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται ολόκληρα βουνά με βοσκοτόπια¹⁵. Μεγάλους βοσκο-

Παχυμέρης, *De Michaele et Andronico Paleologis*, Lib. LI, Vol. I, ex recensione I. Bekkeri, CSHB, Bonnae 1835, σ. 106.

13. Βλ. Α. Κομνηνή, *Alexiade*, tome II, livre VIII, Les belles lettres, Paris 1943, σ. 135.

14. P. Lemerle–A. Guillou–N. Svoronos, *Actes de Lavra Premier partie des origines à 1204* (Archives de l' Athos V), Paris 1970, σ. 341-345. G. Rouillard–P. Collomp, *Actes de Lavra*, tome 1er (897-1178) (Archives de l' Athos I), Paris 1937, σ. 124-127. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden, für die Geschichte der Athos klöster*, verlag A. Hakkert, Amsterdam 1965, σ. 163-165. Harvey, *ό.π.*, σ. 257.

15. S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Srpska Kraljevska akademija, Beograd 1912, σ. 384-385, 389-390, 476-482, 570-575, 578-591, 593-602, 608-621, 622-631, 638-642, 657-661, 678-681.

τόπους κατείχε και η αριστοκρατία της γης¹⁶, ωστόσο τα στοιχεία που διαθέτουμε εμφανίζουν τις κτηνοτροφικές ομάδες των Βλάχων να περιφέρονται κυρίως σε ιδιοκτησίες του κράτους ή της Εκκλησίας. Η χρήση τους προϋπέθετε ένα πλαίσιο συναλλαγών με τους γαιοκτήμονες και συνάμα αποδοχή ορισμένων υποχρεώσεων έναντι της κεντρικής εξουσίας. Μαρτυρίες που διαθέτουμε από τη μεσαιωνική Σερβία εμφανίζουν Βλάχους κτηνοτρόφους να υποβάλλονται σε μία σειρά φεουδαλικών υποχρεώσεων, οι οποίες διαφοροποιούνταν ανάλογα με την κοινωνική κατηγορία που ανήκαν. Συγκεκριμένα, πολλά χωριά και κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις Βλάχων που βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία μονών εισφέρουν σε ετήσια βάση δέρματα, ρούχα, δημητριακά, κρασί και άλλα. Παράλληλα, είναι επιφορτισμένοι με διάφορες υπηρεσίες, όπως η φύλαξη των ζώων, η επεξεργασία του μαλλιού, η κοπή του χόρτου, η μεταφορά φορτίων και άλλα¹⁷. Σύμφωνα με μία άποψη, οι βοσκότοποι αρχικά ανήκαν στους κτηνοτρόφους, όμως μετά τον 12^ο αιώνα, στα πλαίσια μίας φεουδαλοποίησης της βαλκανικής υπαίθρου, άρχισαν να τους οικειοποιούνται οι μονές¹⁸. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να μην επισημάνουμε ότι, παρά την ενδυνάμωση των μεγάλων ιδιοκτησιών, ιδιαίτερα μετά τον 11^ο αιώνα και την εντεινόμενη φεουδαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ των ισχυρών γαιοκτημόνων και των αγροτικών πληθυσμών, στον βαλκανικό χώρο δεν αναπτύχθηκε ποτέ η λογική ή ο διαρθρωμένος χαρακτήρας του φεουδαρχικού συστήματος της Δύσης¹⁹. Το κράτος εξακολούθησε να παίζει σημαίνοντα ρόλο στον καθορισμό των πληρωμών των αγροτών προς τους γαιοκτήμονες, ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτό αποποιούνταν των φορολογικών εσόδων ενός κρατικού κτήματος προς χάριν κάποιου επιφανούς ιδιώτη ή της Εκκλησίας. Έτσι, για την κεντρική εξουσία η μετακίνηση από και προς τα βοσκοτόπια, η χρήση τους και η δημιουργία

16. P. Gautier, "Le typikon du sebasto Gregoire Pakourianos", *RÉB* 42 (1984), σ. 1-145. I. Ιβηρίτης, «Εκ του αρχείου της εν Αγίω Όρει Ιεράς Μονής των Ιβήρων. Βυζαντινά διαθήκαι», *Ορθοδοξία* 5 (1950), σ. 613-618 και *Ορθοδοξία* 6 (1931), σ. 364-371. Επίσης, Harvey, *ό.π.*, σ. 249-250.

17. Novaković, *ό.π.*, σ. 622- 631, 661-667. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 283-285, 288-291, 296. S. Dragomir, *Vlahii din nordul peninsulei Balcanice în evul mediu*, EARPR, București 1959, σ. 18, 21, 22, 27.

18. Σ. Λιάκου, *Σύντομη επισκόπηση της ιστορίας των Αρμενταρίων της Μικρευρώπης*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 20, σημ. 95.

19. P. Anderson, *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, Οδυσσέας, Αθήνα 2001, σ. 303-335.

εγκαταστάσεων επί αυτών θεωρούνταν φορολογητέες πράξεις και υποβάλλονταν σε μία σειρά γενικών και ειδικών φόρων, ανεξάρτητα από τον ιδιοκτήτη των βοσκοτόπων και τους τελικούς αποδέκτες του φόρου²⁰.

Εκτός, όμως, από οικονομικής φύσης επιβαρύνσεις και τη φεουδαλοποίηση των παραγωγικών σχέσεων, οι κτηνοτροφικοί πληθυσμοί των Βλάχων αντιμετώπιζαν διαχρονικά προβλήματα ασφάλειας λόγω της φύσης της δραστηριότητας που ασκούσαν. Η πρακτική της εποχικής μετακίνησης καθώς και η διαβίωση σε ερημικές τοποθεσίες εξέθετε το ζωικό και το ανθρώπινο δυναμικό τους σε μία διαρκή απειλή λεηλασιών και φονικών επιθέσεων από ληστρικές ομάδες, όργανα εξουσίας και αντιμαχόμενα στρατεύματα. Οι προαναφερόμενες συνθήκες πολιτικής και κοινωνικής αστάθειας και η ανάγκη προστασίας κάθε κτηνοτροφικής οικογένειας ενδεχομένως να ενεργοποίησαν μία διαδικασία *συμμαχικής σύμπραξης* μεταξύ τους. Τα πλεονεκτήματα από τη δημιουργία τέτοιων σχημάτων αξιολογούνται ως πολύ σημαντικά δεδομένου ότι μέσω αυτής της συνεργασίας επιτυγχάνεται μία οικονομία κλίμακας, γεγονός που επηρεάζει καθοδικά το κόστος της κτηνοτροφικής επιχείρησης, και επιτυγχάνει ευκολότερη εξασφάλιση βοσκοτόπων, αυξημένη προστασία των μελών της κτηνοτροφικής κοινότητας μέσω της δυναμικής αντιμετώπισης των εχθρικών ομάδων και ισχυρότερη διαπραγματευτική θέση έναντι των ισχυρών και των θεσμικών οργάνων της εξουσίας. Ωστόσο, η επιβίωση ενός συνεργατικού σχήματος μετακινούμενων κτηνοτρόφων προϋπέθετε πειθαρχία, αλληλεγγύη και καθορισμό του ρόλου των μελών του, στοιχεία που συνιστούν βασικά κοινωνικά γνωρίσματα των κτηνοτροφικών ομάδων των Βλάχων έως και τα νεότερα χρόνια²¹.

20. A.P. Kazhdan–A. Wharton Epstein, *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, MIET, Αθήνα 2004, σ. 98-106. Meyer, *ό.π.*, σ. 165-166. Lemerle–Guillou–Svoronos, *ό.π.*, σ. 344. Rouillard–Collomp, *ό.π.*, σ. 125-126. G. Rouillard, “La dîme des bergers valaques sous Alexis Comnene”, στο *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Librairie Universitaire J. Gamber, Paris 1933, σ. 779-786. D.A. Xanalatos, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida*, München 1937, σ. 41-42. Gyoni, *ό.π.*, σ. 37-38. W. Regel–E. Kurtz–B. Korablev, *Actes de Zographou (Actes del’Athos IV)*, *Vizantijskij Vremennik* 13, Paris 1907, σ. 51, 58. Harvey, *ό.π.*, σ. 138-175, 247, 492 (σημ. 95, 96), 596. Χατζηπροδρομίδης, *ό.π.* Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 27, 122, 124, 125.

21. K. Kaser, «Κτηνοτροφία, συγγένεια, οικογένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14^ο-αρχές 20^ο αιώνα)», στο Β. Νιτσιάκος–Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής*, Πλέθρον, Αθήνα 2000, σ. 97-117.

Η ανωτέρω προσέγγιση, αν και βασίζεται σε ένα θεωρητικό σχήμα, κρίνεται απαραίτητη στο βαθμό που μας περιγράφει το πιθανό πλαίσιο συνθηκών, εντός του οποίου δομήθηκε ένας ιδιαίτερος κοινωνικοοικονομικός θεσμός των βλαχικών κοινωνιών του Μεσαίωνα. Αναφερόμαστε στη *μετακινούμενη κτηνοτροφική κοινότητα*. Η ιστορική της επίγνωση συνιστά μία υποχρεωτική προϋπόθεση για την κατανόηση του χαρακτήρα και των δομών των βλαχικών κοινωνιών των νεότερων χρόνων.

Η κτηνοτροφική κοινότητα

Η ιστορική περίοδος κατά την οποία οι κτηνοτροφικές κοινωνίες των Βλάχων διαμορφώνουν διευρυμένους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψη μαρτυρίες του 11^{ου} αιώνα, εποχή που αυτοί αναδύονται στο ιστορικό προσκήνιο οργανωμένοι ήδη σε ομάδες καθοδηγούμενες από εθιμικούς αρχηγούς, μπορούμε να αναγάγουμε την απαρχή αυτής της διεργασίας σε μία προγενέστερη εποχή. Πολύ πιθανόν η κάθε μία από αυτές τις κτηνοτροφικές ομάδες να συγκροτούσε *κατούνα*. Ο όρος εντοπίζεται μεταξύ του 13^{ου} και του 15^{ου} αιώνα σε έγγραφα σερβικής και ραγουζιάνικης προέλευσης ως έννοια που προσδιορίζει την τυπική κοινοτική οργάνωση των κτηνοτροφικών πληθυσμών των Βλάχων των βορειοδυτικών Βαλκανίων. Κατά παρόμοιο τρόπο οι πρώτες οθωμανικές απογραφές των Βλάχων αυτού του χώρου, καθώς και των Αρβανιτών της ελλαδικής χερσονήσου, προσδιορίζουν τις αυτοτελείς κτηνοτροφικές τους κοινότητες με τον όρο *κατούνα*²².

Η μη αναφορά του όρου σε μεσαιωνικές πηγές που αναφέρονται στους Αρωμόνους²³ θεωρήθηκε από ορισμένους μελετητές ως ένδειξη ανυπαρ-

22. N. Beldiceanu, I. Beldiceanu–Steinherr et P. Năsturel, “Les recensements ottomans effectués en 1477, 1519 et 1533, dans provinces de Zvornik et d’Herzégovine”, *TR* 20 (1988), σ. 168. Δ. Καρύδης–Μ. Kiel, «Σαντζάκι του Ευρίπου 15^{ος}-16^{ος} αιώνας (συνθήκες και χαρακτηριστικά αναπτυξιακής διαδικασίας των πόλεων και χωριών)», *Τετράμηνα* 18-29 (1985), σ. 1880, 1883-1884.

23. Ο όρος «Αρωμόνους» (Aromunen) εισήχθη από τον G. Weigand (1894/95) και έκτοτε καθιερώθηκε στην επιστημονική βιβλιογραφία ως προσδιοριστικός των Βλάχων των νοτιοδυτικών Βαλκανίων. Αποτελεί μία προσπάθεια απόδοσης των τύπων Arāmīn ή Armān ή Rrāmān (από το λατ. Romanus), με τους οποίους αυτοαποκαλούνται οι Αρωμόνοι. Ομοίως, η αρωμονική μαζί με τη μεγλενωρονική, την ιστρορωμονική και τη δακωρονική, θεωρείται μία από τις τέσσερις διαλέκτους της Βαλκανικής Λατινικής. Βλ. G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι)*, τόμ. Α, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 50. Αχ. Λαζάρου, *Η*

ξίας του θεσμού σε αυτούς²⁴. Ωστόσο, η αποδοχή αυτής της άποψης αντίκειται σε μία μεσαιωνική μαρτυρία, η οποία όχι μόνο τεκμηριώνει την κατόυνα ως θεσμό των Βλάχων του νότιου βαλκανικού χώρου, αλλά και την τοποθετεί χρονικά σε μία προγενέστερη χρονική περίοδο σε σχέση με τις μαρτυρίες που διαθέτουμε για τον βορειοδυτικό χώρο της χερσονήσου. Η πληροφορία αυτή προέρχεται από μία σειρά επιστολών που ανταλλάχθηκαν μεταξύ του αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού και του πατριάρχη Νικηφόρου την πρώτη δεκαετία του 12^{ου} αιώνα. Το περιεχόμενό τους αφορά έναν πληθυσμό Βλάχων που είχε σταθμεύσει με τα κοπάδια του στο Άγιον Όρος. Ο συγγραφέας αυτών των επιστολών, μεταξύ άλλων, επισημαίνει ότι: «*Τριακόσαιοι γαρ φαμελίοι ήσαν άπαντες οι Βλάχοι, ο δε Βασιλεύς κατόυνας έλεγεν είναι τω πατριάρχη, ώστε και δεκατίαν πολλάκις ηβουλήθη εις αυτούς*»²⁵. Παρατηρούμε εδώ τη βούληση του αυτοκράτορα να επιβάλει στους Βλάχους του Αγίου Όρους έναν από τους βασικούς κτηνοτροφικούς φόρους της εποχής, βασισμένος στην αιτιολογία ότι συγκροτούν κατόυνα. Ως ισχυρισμός μας επιτρέπει να υποθέσουμε βάσιμα ότι η βυζαντινή διοίκηση χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο για να προσδιορίσει συγκεκριμένο τύπο φορολογικής ενότητας, συγκροτούμενο από πρόσωπα που φέρουν συλλογική φοροαποδοτική ευθύνη. Δηλαδή, εκλάμβανε την κατόυνα ως φορολογική κοινότητα κατά το πρότυπο των *χωρίων* της βυζαντινής υπαίθρου²⁶. Ωστόσο, η

Αρωμουνική, Αθήνα 1986², σ. 168-170. Th. Kahl, *Istoria Aromânilor*, București 2006, σ. 17-19. T. Parahagi, *Dicționarul Dialectului Aromin*, EARPR, București 1963, σ. 131, 146, 904.

24. Ο S. Dragomir διατείνεται ότι η λέξη *κατόυνα* δεν υπάρχει στην αρωμουνική γλώσσα και, συνεπώς, ο θεσμός δεν υφίστατο στους Βλάχους της νοτίου Βαλκανικής (βλ. Dragomir, *Vlahii din nordul*, ό.π., σ. 114). Αυτή η άποψη προφανώς βασίστηκε σε ελλιπείς πληροφορίες. Η λέξη όχι μόνο απαντάται σε αυτούς ως *cătun*, *cătună* και *cătunu*, αλλά και διατηρεί μία ποικιλία σημασιών, όπως κατάλυμα, κτηνοτροφική εγκατάσταση, κτηνοτροφικός εξοπλισμός, μικρό χωριό, καλύβα, περιουσία, ιδιοκτησία, έπιπλα κ.λπ. Βλ. Parahagi, ό.π., σ. 283. Κ. Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Εν Αθήναις 1909, σ. 210. Μ. Caragiu-Marioțeanu, *Dicționar Aromân Macedo-Vlah*, Enciclopedică, București 1997, σ. 207. Φ. Δασούλας, *Η αποκωδικοποίηση ενός πολιτισμού μέσα από το πεδίο της γλωσσικής του έκφρασης. Το βλαχικό ιδίωμα του Μετσόβου*, 2^η ψηφιακή έκδοση, δημοσίευση-διαθέσιμο στο <http://metsovoidioma.blogspot.com.2013/08/ebook.html>, σ. 71-72.

25. Meyer, ό.π., σ. 163-165.

26. Την εικόνα της βυζαντινής υπαίθρου, πέραν των μεγάλων ιδιωτικών και μοναστηριακών ιδιοκτησιών, συνέθεταν και πολλοί οικισμοί που περιβάλλονταν από εκτάσεις-ιδιοκτησίες των κατοίκων αυτών των οικισμών, χωρίς να έχουν καμία διοικητική ή οικονομική εξάρτηση από τις κοντινές πόλεις ή οποιαδήποτε δέσμευση με τους γείτονές τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Για το βυζαντινό δίκαιο αυτές οι αυτόνομες οικονομικά και

χρήση ειδικού όρου για την κτηνοτροφική κοινότητα δηλώνει ότι δεν την ταύτιζε με τη χωρική κοινότητα, αλλά τη διέκρινε από αυτή κατά τρόπο παρόμοιο με αυτόν που καταγράφεται στις σερβικές και ραγουζιάνικες μεσαιωνικές πηγές. Προφανώς αυτή η διαφοροποίηση έγκειται στο γεγονός ότι η *κατούνα* δεν συγκροτούσε σταθερό οικισμό με ίδια κοινοτική έκταση, αλλά μία εποχική εγκατάσταση, η προσωρινότητα της οποίας παρέπεμπε σε μετακινούμενο στρατόπεδο.

Οι πρώτες απογραφές που διενεργούν στην Πίνδο οι Οθωμανοί στα μέσα του 15^{ου} αιώνα δεν καταγράφουν το θεσμό της *κατούνας*. Ως διαπίστωση δημιουργεί εύλογους προβληματισμούς, δεδομένου ότι εκείνη την περίοδο κυριαρχεί στη μεγάλη οροσειρά το βλαχικό στοιχείο²⁷. Πριν συνηγορήσουμε υπέρ μίας άγνοιας του θεσμού από τους Βλάχους της Πίνδου, ίσως θα έπρεπε να αναλογιστούμε και την πιθανότητα μίας εξελικτικής μεταβολής της λειτουργίας του, μία διεργασία η οποία επέφερε την εγκατάλειψη των αρχαιότερων μορφών του. Αναφερόμαστε, δηλαδή, στην πιθανότητα οι *κατούνες* της Πίνδου να έχουν χάσει την κοινοτική τους διάσταση ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια. Ως γεγονός αντανακλά μία κινητικότητα στο εσωτερικό των κτηνοτροφικών κοινωνιών της Πίνδου, τα αίτια της οποίας θα πρέπει να αναζητηθούν στο δημογραφικό και οικιστικό υπόβαθρο της οροσειράς. Η μακροχρόνια συμβίωση του κτηνοτροφικού κόσμου της οροσειράς με πληθυσμιακές ομάδες συνηθισμένες σε μία σταθερή διαβίωση ίσως να συνέβαλε σε μία μεταβολή στη διαχείριση του κτηνοτροφικού βίου. Η σημασιολογική μεταβολή του όρου *κατούνα* στην αρωμανική γλώσσα ενδεχομένως απηχεί αυτή τη μεταβολή. Έχοντας απωλέσει την αρχική του σημασία, δηλαδή αυτή του θεσμού της κτηνοτροφικής κοινότητας, παρέμεινε

διοικητικά χωρικές κοινότητες αποτελούσαν ενιαίες φορολογικές μονάδες και αποκαλούνταν «χωρία». Ενώπιον του κράτους το «χωρίον» ήταν αλληλέγγυο ως προς την καταβολή του φόρου και όχι ο κάθε κάτοικος χωριστά, γι' αυτό και η φορολογική ευθύνη του καθενός εξαντλείτο ενώπιον των αρχών της κοινότητας. Βλ. A. Guillou, "Des collectivités rurales à la collectivités urbaine", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 100 (1976), σ. 320. Η. Antoniadis-Bibicu–A. Guillou, "Problemes d'histoire de la communauté vilageoise byzantine et post-byzantine", στο *Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο*, Πρακτικά του Ε' Ελληνογαλλικού Συνεδρίου (Αθήνα, 4-7 Δεκ. 1984), Αθήνα 1988, σ. 48-49.

27. Κατά κοινή αντίληψη χρονικογράφων του Μεσαίωνα η Πίνδος αποτελούσε μία από τις περιοχές του βαλκανικού χώρου που κατοικούνταν αποκλειστικά από Βλάχους. Βλ. Λ. Χαλκοκονδύλης, *Historiarum Libri Decem*, ex recognitione I. Bekkeri, CSHB, Bonnae 1843, σ. 35, 319.

ως όρος που προσδιόριζε την υλικοτεχνική υποδομή μίας εγκατάστασης μετακινούμενων κτηνοτρόφων. Αυτή η μετεξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα η μετακινούμενη κτηνοτροφική ομάδα να δηλώνεται πλέον με την λέξη *fālcare*. Βέβαια, αυτός ο όρος δεν προσδιόριζε τη μετακινούμενη κτηνοτροφική ομάδα ως αυτόνομη κοινότητα αλλά γενικά την κτηνοτροφική πατριά, ανεξάρτητα αν διέμενε σε προσωρινούς καταυλισμούς ή διέθετε μόνιμες κατοικίες²⁸. Ωστόσο, αυτή η λεκτική μεταβολή αφήνει ανεπηρέαστη την κοινωνικοοικονομική λειτουργία της *κατούνας*, η οποία ως *fālcare* πλέον διατηρεί τα βασικά χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής της μορφής. Η διευρυμένη οικογένεια, η πατριαρχική δομή και η συνεταιριστική διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων, συγκροτούν μια πραγματικότητα μεγάλης διάρκειας για τον κτηνοτροφικό κόσμο των Βλάχων. Συνεπώς, από δομική άποψη το κάθε *fālcare* δεν αποτελούσε παρά μία συνέχεια της μεσαιωνικής *κατούνας*.

Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν ως τώρα διαπιστώνεται ότι η *κατούνα* αποτελούσε βασικό κοινοτικό θεσμό των Βλάχων κτηνοτρόφων του Μεσαίωνα, ιδίως αυτών που ζούσαν στο δυτικό τμήμα της βαλκανικής χερσονήσου. Η διοικητική χρήση του όρου από τα μεσαιωνικά κράτη της περιοχής αναδεικνύει πέραν του ενιαίου χαρακτήρα των κοινωνιών τους και μία κοινή ετυμολογική προέλευση. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές η λέξη *κατούνα* παραπέμπει σε παλαιότερη έννοια, που αρχικά είχε τη σημασία του στρατοπέδου. Για παράδειγμα ο Jireček, ο οποίος θεωρεί τον όρο ρωμανικής ρίζας²⁹, ανάγει την προέλευσή της στη στρατιωτική ορολογία του Βυζαντίου³⁰, όπου *κατούνα* σήμαινε στρατόπεδο και *κατουνεύω* 'στρατοπεδεύω'³¹. Στρατιωτική καταγωγή της λέξης αναγνωρίζει και ο Jokl, ωστόσο τη θεωρεί αλβανικής καταγωγής και διατείνεται ότι αρχικά είχε τη σημασία

28. Επίσης, η αρωμανική χρησιμοποιεί και τους όρους *tsālnicātā* ή *tselnicātā* ή *tsilnicātā* 'τσελιγκάτο'. Αυτός εκφράζει περισσότερο την τεχνική υποδομή και οργάνωση ενός τσελιγκάτου και λιγότερο την κοινωνική του διάσταση.

29. Πρβλ. και το ιταλ. *cantone* 'γωνία, κόγχη, καντόνι', εξ αυτού το ελβετικό *kantone*, γαλ. *cantoner* 'προσωρινή εγκατάσταση σώματος, μοίρασμα ενός σώματος σε καταλύματα, στρατοπέδευση'.

30. C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen serbien*, IV, Bonn 1919, σ. 156, σμ. 3.

31. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 59. Ν. Χωνιάτης, *Historia*, ex recensione I. Bekkeri, CSHB, Bonnae 1835, σ. 488, 489.

‘σκηνή, καταφύγιο, υπόστεγο’³². Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένους ερευνητές, η λέξη εντοπίζεται στον αλβανικό χώρο από πολύ παλιά και με τις σημασίες της πόλης ή της περιοχής³³. Στα γραπτά κείμενα της ρουμανικής γλώσσας ο όρος *cățun* εμφανίζεται σχετικά αργά, γεγονός που συντέλεσε ώστε να εκληφθεί από μερικούς ως πιθανό λογοτεχνικό δάνειο³⁴. Ωστόσο, η σημασιολογική συγγένεια του όρου με τον αντίστοιχο αλβανικό³⁵ συντέινει ώστε να θεωρηθεί από την πλειοψηφία των γλωσσολόγων δάνειο από τα αλβανικά ή πιθανότερη προέλευσή του από το κοινό παλαιοβαλκανικό γλωσσικό υπόστρωμα των δύο γλωσσών³⁶. Στην παλαιοσλαβική γλώσσα καταγράφεται ως *katunъ* και δηλώνει το φρούριο, το στρατόπεδο, στη βουλγαρική γλώσσα ως *katunin* με τη σημασία του νομάδα και στη σερβική γλώσσα ως *katun* με τη σημασία του ποιμενικού χωριού³⁷. Τέλος, μερίδα της ελληνικής λεξικογραφίας ετυμολογεί την *κατούνα* των μεσαιωνικών ελληνικών κειμένων από την ιταλική λέξη *cantone*. Εκτός από την έννοια του στρατοπέδου αυτή απαντάται και με τις σημασίες του ενδιαίτηματος, της σκηνης, της κατοικίας, του οικισμού, του στρατιωτικού εξοπλισμού, των αποσκευών³⁸.

32. N. Jokl, *Katun*, στο *Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde*, band 33, K. Brugmann–W. Streitberg, Strassburg 1913/14, σ. 420-433. Σήμερα στην αλβανική γλώσσα καταγράφεται ως *katund* και σημαίνει χωριό. Βλ. Ν. Γκίνης, *Αλβανο-Ελληνικό λεξικό, Fjalor Shqip-Greqisht* (επιμ. Γ. Καψάλης), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998, σ. 373.

33. W. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891, σ. 183. C. Tagliavini, *L’Albanese di Dalmazia. Contributi alla conoscenza del dialetto ghego di Borgo Erizzo presso Zara*, Firenze 1937, σ. 144.

34. Dragomir, *Vlahii din nordul*, ό.π., σ. 114.

35. Στα ρουμανικά *cățun* ‘αγροτικός οικισμός ή μικρό χωριό με ελάχιστους κατοίκους, χωρίς καμία διοικητική ενότητα’. Βλ. DEX (*Dictionarum Explicativ*) *al Limii Române*, Academia Română, București 1998², σ. 153.

36. A. Rosetti, *Istoria Limbii Române*, București 1968, σ. 267, 268 και G. Ivănescu, *Istoria Limbii Române*, Junimea, Iași 2000², σ. 36, 365.

37. F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*, Wilhelm Braumüller, Wien 1886, σ. 113. Κατά τον Dragomir η λέξη είναι φερμένη στην παλιά Σερβία από Βλάχους κτηνοτρόφους. Βλ. Dragomir, *Vlahii din nordul*, ό.π., σ. 114-115.

38. Εμ. Κριαρά, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας, 1100-1669*, τ. Η, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 106. Δ. Δημητράκος, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τ. Η, Αθήνα 1933-1950, σ. 3817. Γ. Χατζηδάκης, *Μεσαιωνικά και νέα Ελληνικά*, τ. 2, Πελεκάνος, σ. 289.

Λαμβάνοντας υπόψη τις σημασιολογικές διαστάσεις που έλαβε η λέξη *κατούνα* στις διάφορες βαλκανικές γλώσσες, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αυτές υποδεικνύουν μία αρχική στρατιωτική προέλευσή της καθώς και μία μεταγενέστερη μετεξέλιξή της σε όρο δηλωτικό των κτηνοτροφικών κοινοτήτων του Μεσαίωνα. Ως διαπίστωση θέτει εμμέσως το ερώτημα αν αυτή η σημασιολογική μεταβολή υποκρύπτει πιθανή σχέση των κτηνοτροφικών κοινοτήτων των Βλάχων με κάποια παλαιότερη στρατιωτική δομή. Κατά την άποψη των Α. και Ν. Τανασόσα η *κατούνα*, αρχικά θεσμός του αρχαίου βαλκανικού κόσμου, κατέστη κατά την περίοδο της ρωμαϊκής κυριαρχίας τμήμα του ρωμαϊκού πολιτικού και στρατιωτικού μηχανισμού³⁹. Στη συνέχεια το Βυζάντιο μέσω των λατινόφωνων πληθυσμών των Βαλκανίων επικαρπώνεται το θεσμό, από όπου και τον οικειοποιούνται αργότερα οι Σλάβοι και οι Οθωμανοί. Έτσι, παράλληλα με τη διαδικασία αφομοίωσης των Βλάχων από τους άλλους βαλκανικούς λαούς επέρχεται και η εξαφάνιση του θεσμού ή η σημασιολογική του μεταβολή⁴⁰. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι από όλους τους βαλκανικούς λαούς βίο ανάλογο με αυτόν που διήγαν οι βλαχικές κτηνοτροφικές ομάδες εμφανίζουν και οι Αλβανοί, οι οποίοι επίσης γνώριζαν το θεσμό της *κατούνας*. Μάλιστα, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, στους Αρβανίτες της Ελλάδας ο όρος είχε στρατιωτική-ποιμενική σημασία⁴¹. Η γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία σε γενικές γραμμές δεν θεωρεί την *κατούνα* ειδικό θεσμό των Βλάχων αλλά μία μορφή οργάνωσης των μετακινούμενων κτηνοτροφικών κοινοτήτων του παλιού σερβικού κράτους. Το συμπέρασμα αυτό βασίζεται στην άποψη ότι οι Βλάχοι των σερβικών βασιλικών εγγράφων, των ραγουζιάνικων και των οθωμανικών πράξεων δεν αποτελούσαν εθνική ομάδα αλλά μία κοινωνική-επαγγελματική κατηγορία

39. A. et N. Tanaşoca, “Ancienneté e diffusion du ‘cătun’ vlaque dans la Peninsule balcanique au Moyen Âge”, *RESEE* 27 (1989), σ. 144.

40. Σχετικά με την *κατούνα* ως φορολογική μονάδα των Βαλκάνιων Βλάχων βλ. N. Beldiceanu, “Sur les valaques des Balcans slaves à l’époque ottomane (1450-1550)”, *Revue des Etudes islamiques* 34 (1966), σ. 115 και Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr et Năsturel, *ό.π.*, σ. 168.

41. Βλ. I. Καντακουζηνός, *Eximperatoris Historiarum Libri IV, cura Ludovici Schopeni*, CSHB, Vol. I, Bonnae 1828, σ. 474. E.L. Vranussi, “Deux documents byzantins inédits sur la présence des Albanais dans le Péloponnèse au XVe siècle”, στο X. Γάσπαρης (επιμ.), *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα*, ΕΙΕ, Αθήνα 1998, σ. 293-300. Κατά τον Μπίρη, οι Αρβανίτες με τη λέξη *κατούνα* δήλωναν τις στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τα στρατιωτικά χωριά. Βλ. Κ. Μπίρης, *Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεώτερου ελληνισμού*, Αθήνα 1960, σ. 49.

κτηνοτρόφων, η οποία επιδιόταν στη μετακινούμενη κτηνοτροφία. Χωρίς να αντιτίθενται οι Γιουγκοσλάβοι μελετητές στην πιθανότητα βλαχικής καταγωγής της *κατούνας* και στην εθνοτική προέλευση του όρου Βλάχος, ισχυρίζονται ότι από τον 12^ο αιώνα και μετά οι Βλάχοι της Σερβίας άρχισαν να εκσλαβίζονται και ο όρος αυτός κατέστη συνώνυμος του κτηνοτρόφου⁴².

Οι εθιμικοί αρχηγοί

Η επιστημονική ενασχόληση με τις εννοιολογικές διαφοροποιήσεις του όρου *κατούνα*, παρά τη χρησιμότητά της ως στοιχείο τεκμηρίωσης ενός ιστορικού υπόβαθρου, δεν μας δια φωτίζει επαρκώς αναφορικά με την εσωτερική δομή των κτηνοτροφικών κοινοτήτων των μεσαιωνικών Βλάχων. Η επίγνωση του τρόπου λειτουργίας των κτηνοτροφικών συστημάτων που εφαρμόζονταν από αυτούς κατά την οθωμανική περίοδο μας κάνει να υποθέτουμε ότι η επιβίωση των μεσαιωνικών τους κοινοτήτων προϋπέθετε μία οργανωτική δομή παρεμφερή με στρατιωτικού σώματος. Η μακροχρόνια συμβίωση και συνεργασία ενός συνόλου ανθρώπων απαιτούσε κατανομή ρόλων, πειθαρχία, ετοιμότητα και υπακοή στον εθιμικό αρχηγό, πρόσωπο το οποίο εξουσίαζε με έναν έντονα πατεριναλιστικό τρόπο. Η συγκεκριμένη δομή εξουσίας εικάζεται από το γεγονός ότι στις μεσαιωνικές πηγές οι κτηνοτροφικές κοινότητες των Βλάχων κατονομάζονται συχνά βάσει των ονομάτων που φέρουν οι αρχηγοί τους, κάτι που συνέβαινε και κατά την οθωμανική περίοδο⁴³. Αυτοί ανάλογα με την εποχή, τον τόπο και το πολιτισμικό περιβάλλον έκδοσης των πηγών έφεραν διαφόρους τίτλους. Ο πιο γνωστός από αυτούς, λόγω της ευρείας χρήσης του από τους Αρωμούνους κατά την οθωμανική περίοδο, είναι ο τίτλος του 'tšelnicu'⁴⁴. Ο όρος προέρχεται από την παλαιο-

42. Σχετικά με τη γιουγκοσλαβική βιβλιογραφία για το θέμα της *κατούνας*, βλ. M.S. Filipović, «Katun u našoj istoriografiji», *Πρακτικά του Simpozijum o srednovjekovnom katunu*, (24-25 Νοεμβρίου 1961), Serajevo 1963, σ. 9-17.

43. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις περιπτώσεις της *κατούνας* του *Ursulovac* στη μεσαιωνική Σερβία και τα *μαντρία* των Βλάχων *Στάνη Ρίμνιτσα* και των παιδιών του *Ράδου Κουτζού* ή *Πεδουκέλου* στα μογλενίτικα βοσκοτόπια της μεσαιωνικής Μακεδονίας. Βλ. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 22, 43, 44, 45, 116. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, τόμ. Α, Amsterdam 1967, σ. 156. Lemerle-Guillou-Svoronos, *ό.π.*, σ. 341-345. Rouillard-Collomp, *ό.π.*, σ. 124-127. Meyer, *ό.π.*, σ. 163-165.

44. Απαντάται στους Αρωμούνους και ως *čelnic* ή *celnicu* ή *tšálnicu* ή *tšelniku*-*τσέλνικου*. Βλ. I. Dalametra, *Dicționar Macedo-Romîn*, 1906, σ. 50. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 549. Papahagi, *ό.π.*, σ. 352. Caragiu Marioțeanu, *ό.π.*, σ. 224. Δασούλας, *ό.π.*, σ. 221.

σλαβική λέξη *čelnikъ* (ρίζα *čelo*, ‘μέτωπο’) και δηλώνει το πρόσωπο που προΐσταται, τον επικεφαλής, τον αρχηγό. Δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε εδώ μία συνάφεια με τη στρατιωτική ορολογία του πρώτου μεσαιωνικού βουλγαρικού κράτους⁴⁵, όπου σύμφωνα με μαρτυρία βυζαντινού κειμένου του 11^{ου} αιώνα «ο γαρ στρατηγός τη των Βουλγάρων διαλέκτω τζελνίκος λέγεται»⁴⁶. Υπό τη μορφή *čelnik* απαντάται ως τίτλος που φέρει ανώτατος αυλικός αξιωματούχος στη σερβική και αντίστοιχα τη βοσνιακή αυλή του 14^{ου} και του 15^{ου} αιώνα⁴⁷. Επίσης, σε αγιορείτικο έγγραφο του 1474 καταγράφεται η λέξη «τζελνίκου» ως τίτλος προσώπου που υπηρετεί άρχοντα⁴⁸. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στους Βλάχους των βορειοδυτικών Βαλκανίων (Βοσνία, Δαλματία, Σερβία) ο τίτλος *čelnik* εμφανίζει μία ευρύτερη διοικητική έννοια, δεδομένου ότι φέρεται και από πρόσωπα που προΐστανται βλαχικών χωριών και όχι μόνο από τους επικεφαλής των μετακινούμενων κτηνοτροφικών κοινοτήτων⁴⁹.

Από τα προαναφερόμενα στοιχεία συνάγεται ότι η αρχική προέλευση της λέξης πρέπει να αναζητηθεί στους πολιτικούς, διοικητικούς και στρατιωτικούς τίτλους που χρησιμοποιούσαν τα μεσαιωνικά σλαβικά κράτη των Βαλκανίων. Ωστόσο, ήδη από τον 13^ο αιώνα τον εντοπίζουμε και με τη σημασία του πρώτου σε δύναμη και πλούτο προσώπου που προΐστατο μίας βλαχικής κτηνοτροφικής κοινότητας. Ενδεικτική είναι μία μαρτυρία που προέρχεται από τα καταστατικά των κοινοτήτων της δαλματικής νήσου Κόρτσουλα. Σε αυτά καταγράφεται το 1214 η φράση “*pastores seu celnicos*”, δηλαδή η λέξη έχει αποκτήσει ήδη από τότε την κτηνοτροφική της σημασία. Παρομοίως, σε έγγραφα των δαλματικών πόλεων Σπλιτ και Τρογκίρ, που χρονολογούνται από το 1402, καταγράφεται η λέξη *celnicus* ως ο πιο μεγάλος βοσκός μεταξύ των ποιμένων⁵⁰. Δεν μπορούμε να μην πα-

45. Miklosich, *ό.π.*, σ. 31. Γενικά για την ερμηνεία της λέξης *čelnikъ* βλ. V.G. Vasilievskij, *ŽMNP* (*Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija*), 1881, σ. 273. G. Meyer, *Neugriechische Studien*, 4 Teile (Sitzungsberichte der Wiener Akad. d. Wiss., Bd. 130 und 132), Stud. II, σ. 61. M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Leipzig 1970, σ. 232.

46. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 53, 109.

47. Jireček, *Geschichte*, *ό.π.*, τ. Β, σ. 32. Jireček, *Staat*, *ό.π.*, σ. 27, 40.

48. N. Oikonomides, *Actes de Dionysiou* (Archives de l’Athos IV), Paris 1968, σ. 164-166.

49. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 117-118.

50. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 127, 128, 130 και S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii, studiu din istoria românilor din balcanic*, Cluj 1924, σ. 74.

ρατηρήσουμε εδώ μία παρόμοια με τη λέξη *κατούνα* σημασιολογική εξέλιξη. Και στις δύο περιπτώσεις ένας παλιός στρατιωτικός όρος μεταβάλλεται στην πορεία σε όρο των κτηνοτροφικών κοινοτήτων των μεσαιωνικών Βλάχων. Η αναζήτηση ερμηνείας σχετικά με αυτή τη μεταβολή δεν μπορεί να αγνοήσει τις κοινωνικοοικονομικές μετεξελίξεις που υπέστησαν οι κοινωνίες τους κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα.

Εκτός από τον τίτλο του *tselnicu*, ορισμένες κτηνοτροφικές ομάδες Βλάχων των νοτιοδυτικών Βαλκανίων χρησιμοποιούσαν επιπλέον τους τίτλους *scutel* ή *scuter* και *kihãie* ή *kihîe*⁵¹. Η λέξη *scutel* απαντάται ως *scuter* στην αλβανική γλώσσα και ως *scutar* στη ρουμανική με την ίδια σημασία. Τέλος, στους Βλάχους των βορειοδυτικών Βαλκανίων συναντάμε επίσης διάφορους τίτλους, όπως *sud*, *knez*, *kneaz*, *čelnic*, *primikjur*, *catunarius*, *caput-catonî*, *caroralis*, *catonî*, *bravarius*, οι οποίοι εκτός των κεφαλών κτηνοτροφικών κοινοτήτων προσδιορίζουν και τους προκρίτους βλαχικών οικισμών⁵².

Ο πολιτικός-στρατιωτικός ρόλος των κατούνων

Η σημασία της *κατούνων* αναφορικά με την κτηνοτροφική οικονομία του βαλκανικού χώρου είναι προφανής. Ωστόσο, ελάχιστα έχει γίνει αντιληπτός ως τώρα ο στρατιωτικός και πολιτικός τους ρόλος στα πλαίσια λειτουργίας των μεσαιωνικών ηγεμονιών της βαλκανικής χερσονήσου. Ενδεχομένως η προσωρινότητα των εγκαταστάσεων να καθιστούσε τις *κατούνες* ασήμαντους, όσον αφορά την υλική υπόσταση του όρου, οικισμούς. Ωστόσο, η δημογραφική τους ευρωστία σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αντιπροσώπευαν τη θεσμική έκφραση των κτηνοτροφικών κοινωνιών των Βλάχων, τις καθιστούσε εν δυνάμει εστίες πολιτικών και στρατιωτικών αναταραχών. Ο Παχυμέρης, σχολιάζοντας την παρουσία Βλάχων κτηνοτρόφων που ξεχει-

51. Λιάκου, *ό.π.*, σ. 35, 36 (σημ. 46). Gh. Bulgar-Gh. Costantinescu-Dobritor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, Saeculum, București 2000, σ. 396. Papahagi, *ό.π.*, σ. 601, 936. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 220. Κατά τον Π. Αραβαντινό ο τίτλος του *σκουτέρη* χρησιμοποιούνταν από τους Αρβανιτόβλαχους, δηλαδή τις κτηνοτροφικές ομάδες των Βλάχων του αλβανικού χώρου, οι οποίες διατήρησαν έως και τον 20^ο αιώνα έναν τύπο οργάνωσης παρόμοιο με αυτόν των μεσαιωνικών *κατούνων*. Βλ. Π. Αραβαντινός, *Μονογραφία περί κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905, σ. 37.

52. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 116-118, 127. A. et N. Tanașoca, *ό.π.*, σ. 139. Beldiceanu-Beldiceanu-Steinherr et Năsturel, *ό.π.*, σ. 168. P. Năsturel, “Les Valaques de l’espace byzantin et bulgare jusqu’ à la conquête ottoman”, *Centre d’études des civilisations de l’Europe centrale et du sud-est* 8 (1990), σ. 62.

μαζαν στη θρακική πεδιάδα πολύ κοντά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, τους υποπετεύεται για σύμπραξη με τους Βούλγαρους και τους χαρακτηρίζει «έθνος δυσχωρίαίς χαιρον και βοσκήμασι προσανέγον, ου μην δε αλλά και μάχαις εθισμένον ανδρών»⁵³. Δηλαδή, κατά τον βυζαντινό ιστορικό το ανθρώπινο δυναμικό των βλαχικών κατούνων ήταν εξοικειωμένο με τον πόλεμο. Ωστόσο, αυτή η δυνατότητα πολεμικής αντιπαράθεσης προϋποθέτει εκτός της πολεμικής εμπειρίας και μία πληθυσμιακή δυναμικότητα. Σύμφωνα με τις σερβικές πηγές κάθε βλαχική κατούνα περιλάμβανε από 11 έως 105 οικογένειες, ενώ σε κάθε οικογένεια υπήρχαν κατ' ανώτατο όριο 14 άντρες⁵⁴. Ο Σ. Λιάκος υπολόγιζε, με βάση στοιχεία προερχόμενα από περιοχές των δυτικών Βαλκανίων, ότι προ του 1850 –οπότε άρχισε η φθορά της πατριαρχικής δομής των τσελιγκάτων– κάθε νομαδο-κτηνοτροφική οικογένεια είχε το ελάχιστο 8 μέλη⁵⁵. Με αυτούς τους υπολογισμούς η κατούνα που είχε εγκατασταθεί στο Άγιον Όρος την πρώτη δεκαετία του 12^{ου} αιώνα πρέπει να αριθμούσε το ελάχιστο 1.500 άτομα, εφόσον σύμφωνα με τις πηγές αποτελείται από 300 φαμίλιες. Για τα μεσαιωνικά δεδομένα αποτελεί μία σημαντική πληθυσμιακή συγκέντρωση και ασφαλώς διέθετε τη δυνατότητα να αντιτάξει μία ικανή δύναμη ανδρών, αν χρειαζόταν να πολεμήσει. Η δημογραφική δυναμικότητα των κατούνων πιθανόν να αποτελούσε κίνητρο για τους εθιμικούς ηγέτες τους να διεκδικήσουν ρόλο στο πολιτικό γίγνεσθαι των μεσαιωνικών Βαλκανίων. Οι περιπτώσεις του *Σθλαβωτά Καρμαλάκη προκρίτου-άρχοντα των Βλάχων*, που κατά τον 11^ο αιώνα ηγείται εξέγερσης Βλάχων κτηνοτρόφων της Θεσσαλίας κατά του αυτοκράτορα, καθώς και του *από του Δακικού γένους νομάδα Συρμπάνου*, που αναμειγνύεται ενεργά στον εμφύλιο μεταξύ των δύο Παλαιολόγων συγκροτώντας στην περιοχή της Ροδόπης στρατό από *νομάδας ψιλούς*, δείχνουν σαφέστατα ότι οι κτηνοτροφικοί πληθυσμοί των Βλάχων διαθέτουν ηγέτες που συμμετέχουν δυναμικά στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα της εποχής.⁵⁶

53. Παχυμέρης, *ό.π.*, σ. 106

54. M. Filipović, «Structura i organizacija srednoviekovnih katuna», στο *Simpozijum o srednovjekovnom katunu*, Serajevo 1963, σ. 109. Jireček, *Geschichte*, *ό.π.*, σ. 156, 157.

55. Λιάκου, *ό.π.*, σ. 10, 11.

56. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 216-235. Καντακουζηνός, *ό.π.*, σ. 146-147.

Ο νόμος των Βλάχων

Φαινομενικά η ανάμιξη των βλαχικών *κατούνων* του Μεσαίωνα σε εξεγέρσεις και πολεμικά επεισόδια δεν αποτελεί παρά τυχαίο γεγονός. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, αυτές οι ενέργειες να αποτελούσαν δυναμική έκφραση συγκεκριμένης πολιτειακής αντίληψης. Παρατηρώντας τη συμπεριφορά των βλαχικών κοινοτήτων στη μακρά διάρκεια του χρόνου διαπιστώνουμε ότι, αν και δεν συγκροτούσαν εθνότητα σύμφωνα με τη νεωτερική ερμηνεία του όρου, αυτές επιδίωκαν πάντα την εξασφάλιση ειδικών καθεστώτων για την ομάδα τους. Δεν γνωρίζουμε αν αυτή η συμπεριφορά καθοριζόταν από την εθνοπολιτισμική τους υπόσταση, ανιχνεύουμε, ωστόσο, σε αυτή συγκεκριμένη αντίληψη αναφορικά με τη θεσμική τους θέση στα πλαίσια των οργανωμένων κρατών. Κάθε παραβίαση αυτού του πλαισίου από τις κεντρικές ή τις τοπικές αρχές προκαλούσε εξεγέρσεις, ακόμη και πολεμικές συγκρούσεις. Αυτή ακριβώς η πολιτική τους στάση είναι που οδηγεί τον Κεκαυμένο να προβεί σε δυσμενή σχόλια αναφορικά με το χαρακτήρα των Βλάχων. Στα λόγια του διακρίνεται ξεκάθαρα η αγανάκτηση ενός οργάνου της βυζαντινής εξουσίας για έναν πληθυσμό που δεν χειραγωγείται εύκολα⁵⁷, άποψη η οποία διαπιστώνεται και σε άλλες πηγές της εποχής. Το 1166 ο Βενιαμίν της Τουδέλης περνώντας από την ανατολική ακτή της Ελλάδας αναφέρει ότι κανείς δεν σπεύδει να πολεμήσει τους Βλάχους, ούτε κανένας βασιλιάς μπορεί να τους υποτάξει. Παρακάμπτοντας τις όποιες υπερβολές αυτής της μαρτυρίας δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι απηχεί μία κατάσταση, σύμφωνα με την οποία οι Βλάχοι ενεργούσαν με κάποια σχετική αυτονομία⁵⁸. Παρόμοιες αντιλήψεις αναφορικά με τη θεσμική θέση των Βλάχων διατυπώνονται και από τον βυζαντινό *κριτή* Λέοντα τον Μοναστηριώτη. Σύμφωνα με αυτόν οι Βλάχοι του Αίμου ξεσηκώθηκαν εναντίον των Βυζαντινών επειδή ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Αγγελος αγνόησε τα προνόμια που τους είχε παραχωρήσει ο Βασίλειος Β'⁵⁹. Αυτή η εξέγερση συνδέεται με τα πρόσωπα των αδελφών Πέτρου και Ασάν, «ομογενών και ταυτόσπορων» με το έθνος των Βλάχων», όπως μαρτυρεί ο Χωνιάτης, οι οποίοι στα 1185-1186 με τη σύμπραξη των Βουλγάρων καταφέρνουν όχι μόνο να αποτινάξουν τη βυζαντινή εξουσία, αλλά και να γίνουν οι ιδρυτές του δεύτερου βουλγαρικού

57. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 236.

58. M. Adler, *The Itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, Translation and Commentary*, London 1907, σ. 11.

59. Χωνιάτης, *ό.π.*, σ. 488.

κράτους⁶⁰. Το συγκεκριμένο ιστορικό επεισόδιο μας δίνει την ευκαιρία να επιστημόνουμε μία ακόμη παράμετρο της πολιτικής συμπεριφοράς των Βλάχων του Μεσαίωνα. Αφορά τη στρατιωτική υποστήριξη που παρέχουν σε ομόφυλους ή συμμάχους καθιστώντας τους ισχυρούς τοπάρχες ή ακόμη και ηγεμόνες κρατών, όπως είδαμε παραπάνω. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Χρύσης, *Βλάχος το γένος*, όπως μαρτυρεί πάλι ο Χωνιάτης, ο οποίος στα 1199 ιδρύει ανεξάρτητη ηγεμονία στην περιοχή του Στρυμόνα και αναγκάζει το Βυζάντιο να τον αναγνωρίσει ως τοπικό κυβερνήτη⁶¹. Ενδεικτική είναι, επίσης, η περίπτωση της συμμαχικής σύμπραξης μεταξύ του Ιωάννη, νόθου υιού του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β', και του Βλάχου άρχοντα Ταρωνά. Ο τελευταίος τού παρέχει τα μέσα να ακολουθήσει μία εντελώς ανεξάρτητη πολιτική⁶² και να καταστεί ηγεμόνας της, αυτονομημένης από το υπόλοιπο Δεσποτάτο, Μεγάλης Βλαχίας, όπως αποκαλούνταν τότε η ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας⁶³.

Από τις μαρτυρίες που έχουν παρατεθεί έως τώρα σχηματίζεται η εντύπωση ότι οι μεσαιωνικοί Βλάχοι διακατέχονται από μία τάση ανυποταγής προς τις κεντρικές αρχές. Παρατηρούμε, μάλιστα, ότι αυτή η συμπεριφορά είναι ιδιαίτερα αισθητή κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα, εποχή κατά την οποία πρωτοεμφανίζονται στο ιστορικό προσκήνιο σε ένα ιστορικό πλαίσιο που ορίζεται από την επανάκαμψη της βυζαντινής εξουσίας στον βαλκανικό χώρο. Μια ερμηνεία αυτού του φαινομένου δεν μπορεί να αγνοήσει τις ανισορροπίες που προκαλεί η αμφισβήτηση του θεσμικού πλαισίου που καθόριζε τις σχέσεις των Βλάχων με την κεντρική εξουσία. Η πρώτη έμμεση αναφορά σε κάποιο ειδικό καθεστώς για τους Βλάχους μαρτυρείται το 980, όταν η Κωνσταντινούπολη διόρισε κάποιο πρόσωπο ως *αρχήν των Βλάχων της Ελλάδος*⁶⁴. Καθεστώτα αυτού του είδους παραχωρούνταν συνήθως από

60. Χωνιάτης, *ό.π.*, σ. 482.

61. Χωνιάτης, *ό.π.*, σ. 643.

62. Παχυμέρης, *ό.π.*, σ. 83. Ν. Ζιάγκος, *Φεουδαρχική Ήπειρος και Δεσποτάτο της Ελλάδας*, Αθήνα 1974, σ. 128-130, 135-136. Τ. Winniffrith, *The Vlachs, the History of a Balkan People*, Duckworth 1987, σ. 121.

63. Η Βλαχία ή Μεγάλη Βλαχία ή Βλαχία της Ελλάδας συμπεριλάμβανε τη σημερινή Θεσσαλία διευρυμένη προς νότο μέχρι τη σημερινή Λαμία. Βλ. Γ. Σούλης, «Βλαχία-Μεγάλη Βλαχία, Η εν Ελλάδι Βλαχία», αφιέρωμα στο Γ. Σούλη 1927-1966, *Ιστορικά Μελετήματα*, Αθήνα 1980, σ. 489-497. Α. Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204*, διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 1974, σ. 37-38.

64. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 231, 236, 255.

το βυζαντινό κράτος σε ξένους πληθυσμούς, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στα εδάφη του και συνεπάγονταν υποχρέωση από μέρος αυτών των πληθυσμών να διατηρούν κάποιο στρατιωτικό σώμα, που θα επιχειρεί μαζί με τον υπόλοιπο βυζαντινό στρατό ή θα εκτελεί άλλου είδους στρατιωτικές και παραστρατιωτικές υπηρεσίες⁶⁵. Ειδικό καθεστώς στους Βλάχους παραχωρεί, όπως είδαμε παραπάνω, και ο Βασίλειος Β΄ μετά την κατάλυση του πρώτου βουλγαρικού κράτους. Κατά τον ύστερο Μεσαίωνα τα ειδικά καθεστάτα των Βλάχων έχουν πλέον καταστεί οργανικά στοιχεία του πολιτικού συστήματος των εκάστοτε επικυρίαρχων. Η οθωμανική απογραφή της Βοσνίας το 1477 αναφέρεται στην ύπαρξη ενός «*eflaqiyye 'ādeti üzere*», δηλαδή ενός εθιμικού δικαιώματος των Βλάχων⁶⁶, κάτι αντίστοιχο με το νόμο των Βλάχων, «*zakon vlahom*», της μεσαιωνικής Σερβίας⁶⁷. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε την εφαρμογή ειδικής φορολογικής και πολιτικής μεταχείρισης των Βλάχων. Τέλος, σε έγγραφο των αρχών του 15^{ου} αιώνα ο Κροάτης ευγενής Hanž Frankapan επιβεβαιώνει τα δικαιώματα των Βλάχων της περιοχής του. Σε αυτή τη σημαντική ως προς το εύρος της μαρτυρία επαναλαμβάνεται για άλλη μία φορά ο νόμος των Βλάχων. Επίσης, διαπιστώνεται ότι οι βλαχικές κοινωνίες αυτής της σχετικά απομακρυσμένης περιοχής εμφανίζουν μία κοινωνικοοικονομική οργάνωση παρόμοια με αυτή των Βλάχων της κεντρικής και νότιας Βαλκανικής⁶⁸. Η συνολική εκτίμηση των ανωτέρω στοιχείων δημιουργεί ορισμένους εύλογους συνειρμούς για πιθανή ιστορική συνάφεια μεταξύ των ειδικών φορολογικών καθεστώτων που παραχωρούνται στους Βλάχους κατά την οθωμανική περίοδο και του νόμου των Βλάχων του Μεσαίωνα. Απομένει, λοιπόν, στην ιστορική έρευνα να διαπιστώσει κατά πόσο απηχούν τις μεσαιωνικές αντιλήψεις των κοινωνιών τους αναφορικά με το θεσμικό πλαίσιο που πρέπει να διέπει τη σχέση τους με τον εκάστοτε επικυρίαρχο.

Βλάχοι πολεμιστές

Η δομική σχέση των Βλάχων της μεσαιωνικής περιόδου με την κτηνοτροφική οικονομία ενδεχομένως να δημιουργεί την εντύπωση ότι οι κοινωνίες

65. H. Glykatzi-Ahrweiler, “Recherches sur l’administration de l’Empire byzantin aux IXe-XIe siècles”, *BCH* 84 (1960), σ. 33, 38, 39.

66. Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr et P. Năsturel, *ό.π.*, σ. 166, 167.

67. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 285, 290, 291.

68. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 74-75.

τους συγκροτούνταν αποκλειστικά από κτηνοτρόφους. Αυτή η αντίληψη ωστόσο αναρριείται από ορισμένες μαρτυρίες των πηγών, όπου καταγράφεται ενασχόλησή τους και με άλλες δραστηριότητες. Μία από αυτές, ελάχιστα διερευνημένη ως τώρα, είναι η στρατιωτική. Αν θεωρήσουμε τη συμμετοχή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις ως ένδειξη γνώσης της τέχνης του πολέμου, τότε οι Βλάχοι είναι γνώστες αυτής. Εκτός από τη δυναμική τους ανάμιξη, όπως αναφέρθηκε ήδη, σε εξεγέρσεις και συγκρούσεις, η παρουσία τους στα στρατιωτικά σώματα εκείνης της περιόδου αναδεικνύει έμπρακτα την εξοικειώσή τους με τον πόλεμο. Ενδεικτικές είναι οι αναφορές για Βλάχους στρατιώτες που συμμετέχουν στο πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα σε βυζαντινή εκστρατεία στην Ιταλία⁶⁹, καθώς και το γεγονός ότι στα τέλη του 11^{ου} αιώνα ο Αλέξιος Κομνηνός, προκειμένου να αντιμετωπίσει εχθρικό στρατό στην περιοχή της σημερινής Βουλγαρίας, ζητά από τους αξιωματούχους του να στρατολογήσουν Βουλγάρους και Βλάχους⁷⁰. Επίσης, το 1166 έχουμε *Βλάχων πολλόν όμιλον* να συμμετέχει σε βυζαντινό εκστρατευτικό σώμα εναντίον της Ουγγαρίας⁷¹, ενώ το 1305 Βλάχοι εθελοντές συνδράμουν τον βυζαντινό μισθοφορικό στρατό εναντίον των Καταλανών στη μάχη του Άπρω στην περιοχή της Θράκης⁷². Αλλά και εκτός Βυζαντίου εντοπίζουμε Βλάχους πολεμιστές που συμμετέχουν στις συγκρούσεις μεταξύ διαφόρων δυνάμεων του βαλκανικού χώρου⁷³. Τέλος, το 1423 η Βενετική Γερουσία, μεταξύ των μέτρων που προτείνει για την προστασία της Θεσσαλονίκης από τον τουρκικό κίνδυνο, ζητά να προσληφθούν μισθοφόροι στρατιώτες «*είτε Βλάχοι είτε άλλων εθνών*» (vel Valachos vel aliam gentem), όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά σε πηγή της εποχής⁷⁴. Η τελευταία μαρτυρία αναδεικνύει τη μισθοφορική φύση των υπηρεσιών που προσέφεραν οι Βλάχοι στους επαγγελματικούς στρατούς του Μεσαίωνα. Παράλληλα, σε διάφορες, κυρίως οθωμανικές, πηγές εμφανίζονται να υπηρετούν ως μέλη βοηθητικών στρατιωτικών σωμάτων. Ο Ν. Beldiceanu έχοντας μελετήσει οθωμανικά αρχεία

69. M. Gyoni, «Vlachi Barijskoj letopisi», στο *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, I/1-2, 1951/2, σ. 235-242. Winniffrith, *ό.π.*, σ. 108.

70. Κομνηνή, *ό.π.*, σ. 135.

71. Ι. Κίνναμος, *Epitome Rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*, recensuit A. Meineke, CSHB, Bonnae 1836, σ. 261.

72. Α. Λαΐου, «Το Βυζάντιο και η Δύση (1302-1354)», στο *ΙΕΕ*, τ. Θ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 166. Năsturel, *ό.π.*, σ. 69.

73. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 135-136.

74. Κ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 38.

αναφέρει ότι οι Τούρκοι, σε ορισμένες δύσκολες πολεμικές συγκρούσεις, όπως για παράδειγμα το 1402 στη μάχη της Άγκυρας εναντίον των Μογγόλων του Ταμερλάνου, χρησιμοποίησαν βοηθητικά στρατεύματα Βλάχων⁷⁵. Επίσης, στις πρώτες οθωμανικές απογραφές του βαλκανικού χώρου (15^{ος}-16^{ος} αιώνας) καταγράφονται Βλάχοι να εκτελούν στρατιωτικές ή παραστρατιωτικές υπηρεσίες⁷⁶. Αναφέρω ενδεικτικά το παράδειγμα του εποικισμού σερβικών εδαφών με Βλάχους μετά την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους. Εκεί αναλαμβάνουν να διαφυλάξουν το δρόμο που οδηγούσε από την Κωνσταντινούπολη στη Βοσνία, υπηρεσία η οποία τους εξασφαλίζει ειδικό καθεστώς⁷⁷. Η θεσμική συνάφεια μεταξύ των *martolos*, που καταγράφονται τον 15^ο αιώνα ως χριστιανικά βοηθητικά σώματα των Τούρκων και κυρίως στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα ως στρατιωτικά σώματα στα σύνορα του Δούναβη⁷⁸, με τους κατοπινούς αρματολούς, δηλαδή τους μόνιμους τοπικούς φρουρούς σε διάφορα ορεινά μέρη, είναι προφανής⁷⁹. Είναι αξιοπαρατήρητο, ωστόσο, ότι και στις δύο περιπτώσεις εντοπίζουμε την παρουσία πολλών Βλάχων, καθώς επίσης και το γεγονός ότι πολλά από τα κατοπινά αρματολίκια, που καθιέρωσαν οι Τούρκοι στον ελλαδικό χώρο βρίσκονταν σε ορεινούς όγκους κατοικούμενους από Βλάχους. Η τελευταία επισήμανση θέτει ως ζητούμενο και την απαρχή της δημιουργίας του θεσμού των αρματολών. Θεσπίστηκε άραγε από τους Οθωμανούς ή προϋπήρχε αυτών; Σε αυτό το σημείο θεωρούμε χρήσιμη την παράθεση μίας μεσαιωνικής πηγής. Συγκεκριμένα, ο Αλέξιος Κομνηνός στα τέλη του 11^{ου} αιώνα, σε μία από τις εκστρατείες του εναντίον των Κουμάνων, ευρισκόμενος κοντά στην Αγχιάλο της Βουλγαρίας ειδοποιείται από τον *Πουδίλο*, έναν

75. N. Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans, institutions, société, économie 1402-1566*, Londres 1976, σ. 113.

76. N. Τοντόρωφ, *Η Βαλκανική πόλη*, τόμ. Α, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 87, 88. N. Beldiceanu, «Insemnări asupra românilor din Balcani la lumina surselor otomane», *BBR* XI(XV), s.n., (1984), σ. 1-14.

77. Τοντόρωφ, *ό.π.*, σ. 67-70.

78. R. Anhegger, «Martoloslar hakkında», *Türkiyat Mecmuası* 7-8 (1942), σ. 283-287. A. Kayapınar, «Les *Filorici* dans la région Timoko-Danubienne à l'époque ottomane (XVe-XVIe siècles)», στο *Enjeux politiques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu, sus la direction de: F. Bilici-I. Căndea -A. Popescu*, Musée de Braïla, Istros, Braïla 2007, σ. 262-267.

79. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Α, Θεσσαλονίκη 1976², σ. 212-217 και τ. Β, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 364-383.

έκκριτο των Βλάχων, για τη μέσω του Δουνάβεως διαπεραίωση των εχθρών. Στη συνέχεια, σύμφωνα πάντα με την ίδια πηγή, οι Κουμάνοι, σκοπεύοντας να ξεχυθούν στη θρακική πεδιάδα, μαθαίνουν από τους Βλάχους τις διαβάσεις του Αίμου⁸⁰. Αυτή η αναφορά δημιουργεί εύλογα ερωτήματα σχετικά με την παρουσία των Βλάχων σε αυτήν την περιοχή. Ήταν άραγε απλοί κτηνοτρόφοι ή μήπως φρουροί των διαβάσεων, όπως συνέβαινε αργότερα με βλαχικούς πληθυσμούς της Πίνδου⁸¹; Πιθανόν η άποψη ορισμένων ιστορικών, σύμφωνα με την οποία οι Τούρκοι βρήκαν στον βαλκανικό χώρο κάποιον σχετικό με τους αρματολούς στρατιωτικό θεσμό, τον οποίο και αναδιοργάνωσαν, να αγγίζει και το θέμα των ειδικών καθεστώτων που αναγνωρίστηκαν στους Βλάχους της Βαλκανικής κατά το Μεσαίωνα.

Διαπιστώθηκε ως εδώ ότι οι Βλάχοι καθ' όλη τη μεσαιωνική περίοδο παρέχουν επαγγελματικές ή βοηθητικές υπηρεσίες στα στρατιωτικά σώματα διάφορων κρατών⁸². Έχοντας ωστόσο υπόψη ότι στις κοινωνίες των μεσαιωνικών Βαλκανίων οι επαγγελματίες πολεμιστές συνιστούσαν διακριτή κοινωνική κατηγορία, προκύπτει εμμέσως ως ζήτημα η ύπαρξη σχετικής κοινωνικής διαστρωμάτωσης και στους πληθυσμούς των Βλάχων. Ως προς το θέμα αυτό οι σερβικές πηγές μας παρέχουν μία σημαντική πληροφορία. Συγκεκριμένα, οι Βλάχοι που ζούσαν στις περιοχές του μεσαιωνικού βασιλείου της Σερβίας διαχωρίζονταν κατά τα τέλη του 13^{ου} αιώνα σε δύο διακριτά κοινωνικά στρώματα, τους «vojniki» και τους «kjelator». Αυτή η διαφοροποίηση είχε ως αφετηρία το γεγονός ότι ένα τμήμα του πληθυσμού τους κατείχε σε μία προγενέστερη εποχή μία προνομιακή στρατιωτική ιδιότητα⁸³. Κατά μία άποψη, μάλιστα, αυτός ο διαχωρισμός εισήχθη στη Σερβία μέσω της ενσωμάτωσης βλαχικών πληθυσμών του Βυζαντίου, μετά την κατάκτηση

80. Κομνηνή, *ό.π.*, Livre X, σ. 193, 194.

81. Α. Κεραμόπουλος, *Τι είναι οι κουτσόβλαχοι*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 96, σημ. 3. Σ. Λιάκος, «Μακεδονικός αρματολισμός», *Αριστοτέλης* 3, 4, 5 (1957).

82. Γενικά για τη στρατιωτική οργάνωση του βλαχικού πληθυσμού και τη συμμετοχή του στους επαγγελματικούς στρατούς του Μεσαίωνα βλ. E. Stanescu, "Byzantinovlachica. Les Vlaques à la fin du Xe siècle debut du XIe et la restauration de la domination byzantine dans la péninsule Balkanique", *RESEE* 6 (1968), σ. 427. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 135-136. Năsturel, *ό.π.*, σ. 69, 70.

83. Αυτή η διάκριση εμφανίζεται σε χρυσόβουλο που παραχωρεί ο Σέρβος ηγεμόνας Στέφανος Μιλουτίν στο μοναστήρι της Banjska στο Κοσσυφοπέδιο. Βλ. Novaković, *ό.π.*, σ. 622-631. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 23, 135. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 285, 298.

ση του βόρειου μακεδονικού χώρου (τέλη του 13^{ου} και αρχές του 14^{ου} αιώνα). Σύμφωνα πάντα με αυτήν την εκδοχή, οι «vojniki» αποτελούσαν υπόλειμμα του βυζαντινού θεσμού των «στρατιωτών-προνοϊάριων»⁸⁴, οι οποίοι, αν και είχαν χάσει κατά ένα μεγάλο βαθμό τα παλαιά τους προνόμια, παρέμειναν ως κοινωνικό στρώμα⁸⁵. Ως «voynuks», πλέον, συνέχισαν να υφίστανται και μετά την οθωμανική κατάκτηση, διαφυλάσσοντας αρκετά από τα περιουσιακά τους δικαιώματα, με την υποχρέωση ωστόσο να πραγματοποιούν εργασίες και υπηρεσίες για τον οθωμανικό στρατό. Γενικότερα, ο όρος *βοϊνίκος* απαντάται, κατά τον ύστερο Μεσαίωνα καθώς και κατά την πρώιμη περίοδο της Τουρκοκρατίας, σε περιοχές της νοτιοανατολικής Ευρώπης ως δηλωτικός προσώπων και ειδικά χριστιανών συγκροτημένων σε σώματα που προσφέρουν διαφόρων τύπων στρατιωτικές υπηρεσίες⁸⁶.

Βλάχοι αστράτευτοι

Οι *kjelator*, οι οποίοι, όπως ήδη αναφέραμε, συγκροτούσαν το δεύτερο κοινωνικό στρώμα των Βλάχων της μεσαιωνικής Σερβίας, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναφορικά με τη διερεύνηση των οικονομικών χαρακτηριστικών αυτού του πληθυσμού. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν πληθυσμιακές ομάδες που ενέχονταν σε διάφορες οικονομικές λειτουργίες. Μία ομάδα μελετητών θεωρεί τη λέξη *kjelator* ως σερβική απόδοση της βλαχικής λέξης *călător*, ‘οδοιπόρος’, η οποία αρχικά σήμαινε το μεταφορέα, τον αγωγιάτη⁸⁷. Αργότερα προσλαμβάνει μια ευρύτερη κοινωνική σημασία, χαρακτηρίζοντας τους Βλάχους που δεν ανήκαν στη στρατιωτική τάξη. Ορισμένοι

84. Σχετικά με τον βυζαντινό θεσμό του «στρατιώτη», τη διάδοσή του και την επιβίωσή του στη νοτιοανατολική Ευρώπη, βλ. E. Stanescu, “Les ‘stratiotes’. Difusion et survivance d’une institution byzantine dans le sud-est de l’Europe”, *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Europeennes III*, Sofia 1969, σ. 227-234. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Στεφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978, τ. Α, σ. 203, τ. Β, Αθήνα 1979, σ. 218 και τ. Γ, Αθήνα 1989, σ. 37.

85. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 285, 290, 298. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 111, 135. Stanescu, *ό.π.*, σ. 227-234.

86. Ö.L. Barkan, *XV ve XVI ĩnci asirlarda osmanl ĩmparatorluđunda zirai ekonominn hukuki ve mali esaslarĩ. Kanunlar*, Istanbul Üniversitesi Yayınlarından, Istanbul 1945, σ. 325 §2. Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr et Năsturel, *ό.π.*, σ. 164. R. Murphey, *The Encyclopaedia of Islam*, λήμμα WOYNUK (XI: 214 b).

87. Το *călător* από το βλαχ. *cale* ‘δρόμος’ <λατ. *callis* ‘ατραπός’ ή το λατ. **calator* ‘ο κύριος σαμαρωμένου ίππου’. Βλ. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 187. Papahagi, *ό.π.*, σ. 259.

μελετητές θεωρούν τους *kjelator* του σερβικού βασιλείου ως συνεχιστές της τάξης των Βλάχων *οδιτών* του Βυζαντίου, οι οποίοι, κατά τον χρονογράφο Σκυλίτση, το 976 δολοφόνησαν μεταξύ Καστοριάς και Πρεσπών τον Δαβίδ αδελφό του Βούλγαρου τσάρου Σαμουήλ⁸⁸. Επίσης, σύμφωνα πάντα με αυτήν την άποψη, οι Βλάχοι *νοϊνίκς* του σερβικού βασιλείου αποτελούν επιβίωση της στρατιωτικής οργάνωσης των Βλάχων της Ελλάδας του 10^{ου} αιώνα, που μαρτυρείται από τον Κεκαυμένο. Αν και αυτές οι απόψεις δεν τεκμηριώνονται επαρκώς, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ένα χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Παλαιολόγου (1324), το οποίο δημιουργεί ορισμένους εύλογους συνειρμούς. Σε αυτό οι Βλάχοι διακρίνονται σε δύο κοινωνικές κατηγορίες, στους *αστράτευτους* και σε αυτούς που υποχρεούνταν να προσφέρουν στρατιωτικές υπηρεσίες στην αυτοκρατορία⁸⁹. Η προφανής αντιστοιχία με τις δύο κοινωνικές ομάδες των Βλάχων της μεσαιωνικής Σερβίας μας ωθεί να υποθέσουμε ότι μία κοινωνική διάκριση των Βλάχων του Μεσαίωνα με βάση τη στρατιωτική τους ιδιότητα μπορεί να ήταν πιθανή και στο Βυζάντιο.

Οι αγωγιάτες των Βαλκανίων

Αναφέρθηκε ήδη ότι οι *kjelator* υπήρξαν φορείς διαφόρων οικονομικών λειτουργιών⁹⁰. Αναμενόμενο είναι η κτηνοτροφία να αποτελεί μία από τις βασικές τους δραστηριότητες, ωστόσο δεν ήταν η μοναδική. Εξίσου σημαντική θέση κατείχε και η ενασχόλησή τους με τις χερσαίες μεταφορές. Η ετυμολογική συσχέτιση της λέξης *kjelator* με το επάγγελμα των αγωγιατών αποτελεί ένδειξη του εύρους της ενασχόλησης των Βλάχων με τη συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα. Ο Dragomir διαπιστώνοντας την εκτεταμένη κλίμακα μεταφορών που διενεργούσαν αυτοί στη μεσαιωνική Σερβία τους αποκάλεσε «αγωγιάτες του σερβικού κράτους». Κορυφαία θέση μεταξύ αυτών καταλάμβανε η μεταφορά αλατιού από τις αλυκές που βρίσκονταν κοντά στις ακτές της Αδριατικής θάλασσας στο εσωτερικό των Βαλκανίων.

88. Σκυλίτσης, *ό.π.*, σ. 329. N. Bogrea, “Sur les Vlaques ‘οδίται’ de Cédrenus”, *Bulletin de l’institutul pour l’étude de l’Europe sud-orientale*, VIIe 7-9 (1929), σ. 51-53. Gyoni, «Vlachi Barijskoi », *ό.π.*, σ. 38-39. Stanescu, “Byzantinovlachica”, *ό.π.*, σ. 427. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 111.

89. Stanescu, “Byzantinovlachica”, *ό.π.*, σ. 427. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 135.

90. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 23, 111-112. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 285, 288, 290, 298.

Σε περιπτώσεις δε που οι μεταφορές εκτελούνταν στα πλαίσια των φεουδαλικών υποχρεώσεων, ονομάζονταν *ronos* και οι αγωγιάτες *ronosnici*. Η πιο βαριά από αυτές τις αγγαρείες ήταν η μεταφορά δημητριακών και κρασιού στη μονή Χιλανδαρίου του Αγίου Όρους από τα μετόχια που κατείχε στην Πριζρένη και το Ιπέκιο. Τα τεράστια караβάνια των Βλάχων, τα οποία σύμφωνα με τις πηγές αριθμούσαν 200 ή και 300 ζώα, χρησιμοποιούσαν και οι έμποροι της Ραγούζας για να μεταφέρουν τα προϊόντα τους στο εσωτερικό της βαλκανικής χερσονήσου. Μάλιστα, οι αρχές της δαλματικής πόλης είχαν καθιερώσει και το αξίωμα του *capitaneus turmae*, στην αρμοδιότητα του οποίου ανήκε η φροντίδα, επιστασία και οργάνωση των караβανιών. Το αξίωμα αυτό καταλαμβάνονταν πάντα από τους *primichiuri* ή *cramaři*, δηλαδή από πρόσωπα που ήταν επικεφαλής των βλαχικών караβανιών. Ο τεχνικός όρος που χρησιμοποιούνταν στη Ραγούζα για το βλαχικό караβάνι ήταν *turma*, ενώ γενικά οι Βλάχοι μεταφορικές αποκαλούνταν *turmaři*. Στα σερβικά έγγραφα καταγράφεται και ο όρος *karvan*, ο οποίος από το 1359 εμφανίζεται και στη Ραγούζα. Τα βλαχικά караβάνια που εξυπηρετούσαν το εμπόριο της Ραγούζας έφερναν συχνά στην πόλη μολύβι και κερύ με σκοπό να το ανταλλάξουν με αλάτι, το οποίο διοχέτευαν στη συνέχεια σε άλλες περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου⁹¹. Γενικότερα, από διάφορες μαρτυρίες της εποχής διαφαίνεται ότι οι Βλάχοι αγωγιάτες του Μεσαίωνα δεν ήταν απλοί μεταφορείς, αλλά εμπλέκονταν και σε μεταπρατικές δραστηριότητες⁹².

Οι τελευταίες αναφορές σε πληθυσμούς Βλάχων στο χώρο της βορειοδυτικής Βαλκανικής χρονολογούνται από τον 17^ο αιώνα⁹³ και αφορούν τους Μαυρόβλαχους ή Μορλάκους των ενετικών πηγών, δηλαδή τους Βλάχους του Μαυροβουνίου⁹⁴. Ο επικείμενος, ολοκληρωτικός εκσλαβισμός τους, που

91. Σχετικά με τη δράση Βλάχων αγωγιάτων στο χώρο της βορειοδυτικής Βαλκανικής βλ. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 130-134. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 297. C. Jireček, «Die Wlachen und Maurovlachen, in den Denkmälern von Ragusa», *Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Praga 1879, σ. 115-124.

92. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 296-297.

93. V. Barbu, «Vlahii Balcanici și Roma în secolul al XVII-lea», στο *Închinare lui Petre Ș Năsturel la 80 de ani*, Brăila 2003, σ. 171-185.

94. *Gesta Regum Sclavorum*, T. Živković, Institute of History Ostrog Monastery, Belgrade 2009, σ. 106, 113, 114. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 143, 144, 147. Armbruster, *ό.π.*, σ. 30-31. Jireček, «Die Wlachen», *ό.π.*, σ. 115-124.

έχει αρχίσει να συντελείται ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια, επιφέρει και τη σιωπή των πηγών αναφορικά με αυτή την πληθυσμιακή ομάδα⁹⁵. Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν ως εδώ γίνεται αντιληπτό ότι αυτός ο πληθυσμός παρά τον γεωγραφικό του κατακερματισμό διέπονταν από ένα ομοιογενές πλαίσιο κοινωνικών και οικονομικών δομών. Επίσης, είναι άξιο επισήμανσης το γεγονός ότι οι κοινωνίες των Αρωμούνων της οθωμανικής περιόδου βάσιζαν την επιβίωσή τους στις ίδιες οικονομικές δομές. Δεν αναφερόμαστε μόνο στην κτηνοτροφία αλλά και στις χερσαίες μεταφορές. Οι αγωγιάτες των βλαχικών κέντρων της Ηπείρου και της Μακεδονίας καθίστανται κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα βασική συνιστώσα του χερσαίου βαλκανικού εμπορίου⁹⁶. Γνωρίζοντας μάλιστα ότι οι Βλάχοι μεταφορείς εμπορούνταν πάντα από ένα μεταπρατικό πνεύμα⁹⁷ και έχοντας υπόψη τα στοιχεία που παρατέθηκαν ως τώρα, μπορούμε να εικάσουμε ότι η έντονη μεταπρατική δράση που επέδειξε αυτός ο πληθυσμός κατά την οθωμανική περίοδο δεν οφειλόταν μόνο στις οικονομικές συγκυρίες της εποχής, αλλά ως ένα βαθμό αποτελούσε συνέχεια μίας οικονομικής δομής που κληρονομήθηκε από τις βλαχικές κοινωνίες του Μεσαίωνα. Το ίδιο μπορούμε να υποθέσουμε και για την αναπτυγμένη υφαντική βιοτεχνία των βλαχικών κοινοτήτων της Τουρκοκρατίας, καθώς στα μεσαιωνικά κείμενα εμφανίζονται ως γνώστες της εριουργίας⁹⁸.

95. Σήμερα η παρουσία τους μαρτυρείται από την ύπαρξη πολλών τοπωνυμίων. Βλ. Dragomir, *Vlahii din nordul*, ό.π., σ. 33, 36, 153, 160, 164, 169.

96. C.H.L. Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, v. 1, Paris 1820, σ. 157 και v. 3, Paris 1826, σ. 22-23. Α. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, Πλούτος ή Εμπόριον*, Μ.Π. Περίδου, Αθήνα 1870, τόμ. Γ, σ. 290. Α. Boué, *Die Europäische Türkei*, Band II, Wien 1889, σ. 479. Ν. Παπαδόπουλος, «*Ερμής ο Κερδόςος*», ήτοι *Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Δ, Βενετία 1817, ανατύπωση Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Βιβλιοπωλείον Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1989, σ. 358. E. Salverte, *Essai historique et philosophique sur les noms d'hommes, de peuples, et de lieux considérés principalement dans leurs rapports avec la civilisation*, Paris 1824, τ. 2, σ. 304-305.

97. T. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος», στο *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε'-ιθ' αι.*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 306, 309-312.

98. Dragomir, *Vlahii din nordul*, ό.π., σ. 26-27.

Βλάχοι καλλιεργητές

Η ενασχόληση των Βλάχων με τις μεταφορικές και μεταπρατικές δραστηριότητες ενδεχομένως να αποτελεί παράμετρο μίας αναπτυγμένης κτηνοτροφικής οικονομίας. Ως αγροτικός κλάδος παρείχε αυξημένες δυνατότητες εμπορικής εκμετάλλευσης των παραγόμενων προϊόντων, καθώς και υποδομές κατάλληλες για την ανάπτυξη μεταφορικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, σε ορισμένες μεσαιωνικές πηγές καταγράφονται Βλάχοι να ασκούν αγροτικές δραστηριότητες που δεν σχετίζονται με την κτηνοτροφική δομή. Μία νύξη περί αυτών γίνεται σε φορολογικά έγγραφα της μεσαιωνικής Σερβίας, όπου αυτοί εκτός από ιδιοκτήτες προβάτων, κτηνών και αλόγων, εμφανίζονται και ως κάτοχοι γης, την οποία αξιοποιούσαν γεωργικά⁹⁹. Επίσης, σε χρυσόβουλο που αφιερώνει ο ηγεμόνας της Σερβίας Στέφανος Μιλουτίν στο μοναστήρι της Banjska αφήνει να εννοηθεί ότι μερικοί Βλάχοι κατοικούσαν σε χωριά και καλλιεργούσαν τη γη. Αυτές οι μαρτυρίες μάς παρέχουν τη δυνατότητα να αναφερθούμε σε μία από τις αγνοημένες πτυχές του οικονομικού βίου των Βλάχων, αυτή της ενασχόλησής τους με τη γεωργία. Μπορεί, για διάφορους αντικειμενικούς λόγους, να μην ανέπτυξαν μία εκτεταμένη γεωργική παραγωγή¹⁰⁰, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ασχολήθηκαν με τη γεωργία.

Η επισήμανση μίας γεωργικής δραστηριότητας, ως οικονομική δομή των βλαχικών κοινωνιών του Μεσαίωνα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι συνδέεται με την ερμηνεία της κοινωνικής εξέλιξης και οικιστικής παρουσίας αυτού του πληθυσμού. Μία σημαντική παράμετρος αυτού του ζητήματος αποτελεί η διερεύνηση της διαχρονικής σχέσης των Βλάχων με τη γεωργία, δηλαδή η σύνδεσή τους με τον τομέα των καλλιεργειών και η συνέχειά της στον πεδινό ή ορεινό χώρο. Αν διαπιστωθεί ότι η γεωργία αποτέλεσε μία διαρκή ενασχόλησή τους, αν δηλαδή υπήρξε συνέχεια ή διάρκεια στην άσκησή της, τότε τίθεται θέμα εσωτερικής διαφοροποίησης ως προς την κοινωνική και οικιστική τους συγκρότηση. Συγκεκριμένα, η κατοχή γεωργικής γης και η ανάπτυξη καλλιεργητικών μεθόδων απαιτούν την ύπαρξη μόνιμα εγκατεστημένου πληθυσμού. Ωστόσο, η δομή ενός σταθερού οικισμού διαφοροποιεί τις προϋποθέσεις υλικής και κοινω-

99. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 286.

100. Σαφέστατα, η εγκατάστασή τους σε ορεινές τοποθεσίες υπήρξε παράγοντας ανασταλτικός ως προς την ανάπτυξη πλεονασματικής παραγωγής.

νικής οργάνωσης του πληθυσμού του σε σχέση με αυτές της κτηνοτροφικής κοινότητας.

Η εικόνα ενός μόνιμου βλαχικού οικισμού του Μεσαίωνα δεν πρέπει να διέφερε από το πρότυπο των *χωριών* της βυζαντινής υπαίθρου¹⁰¹. Η οριοθετημένη εδαφική ζώνη που τα περιέβαλλε αποτελούμενη από ιδιόκτητες ή κοινόχρηστες γαίες ανήκε στο νομικό πρόσωπο του οικισμού. Σε ένα χρυσόβουλο του Στέφανου Ουρός Γ΄ Ντεσάνσκι γίνεται αναφορά σε κάποια χωριά, καθώς και στο «*έδαφος των βλάχων*» (*zemlju vlahom*). Είναι ο ίδιος ηγεμόνας που αναφέρεται σε άλλο έγγραφο ως δωρητής χωριών και *κατούνων* Βλάχων και Αλβανών στο μοναστήρι Dečani. Μάλιστα, στα περισσότερα χωριά αναφέρει και τα σύνορά τους¹⁰². Τέτοιες δωρεές βλαχικών χωριών, τα οποία καταγράφονται ως *selo* ώστε να διακρίνονται από τις *κατούνες*, αναφέρονται και σε μεταγενέστερα σερβικά χρυσόβουλα. Νοτιότερα, στο χώρο της Θεσσαλίας από τον 11^ο έως και τον 15^ο αιώνα εντοπίζουμε σε διάφορες πηγές αναφορές σε βλαχικά χωριά ή γεωργικούς πληθυσμούς Βλάχων¹⁰³.

Η διαπίστωση ύπαρξης Βλάχων γεωργών κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα θέτει εμμέσως και το ζήτημα της θεσμικής τους θέσης στη βαλκανική κοινωνία της εποχής. Σε μια αγροτική οικονομία όπου οι παραγωγικές σχέσεις διέπονται από φεουδαλικές πρακτικές, τίθεται εμμέσως το ερώτημα αν αυτοί παραμένουν ελεύθεροι μικροκαλλιεργητές ή τελούν υπό κάποια μορφή εξάρτησης από τους κατά τόπους ισχυρούς γαιοκτήμονες. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι σε χρυσόβουλο που παραχωρείται το 1321 από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ στη μητρόπολη Ιωαννίνων καταγράφονται μεταξύ των περιουσιακών της στοιχείων και οικογένειες Βλάχων *πάροικων*¹⁰⁴. Παρομοίως, Βλάχοι *πάροικοι* εντοπίζονται σε μοναστηριακά κτήματα της Μακρυνίτσας και της Πορταριάς στο Πήλιο και σε άλλα σημεία της

101. Βλ. σημ. 28.

102. Dragomir, *Vlahii din nordul*, *ό.π.*, σ. 22, 24-25. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 287.

103. Κεκαυμένος, *ό.π.*, σ. 226. Κομνηνή, *ό.π.*, livre V, σ. 24. M. Delilbaşı–M. Arıkan, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Tırhala I*, Türk Tarih Kurum, Ankara 2001, σ. 8-9. N. Beldiceanu–P. Nasturel, «Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 19 (1991), σ. 105, 106, 110.

104. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β, Κουλτούρα, Αθήνα [χ.χ.], σ. 307-311.

Ελλάδας¹⁰⁵. Γνωρίζουμε ότι κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο η έννοια *πάροικος* χαρακτήριζε τους κατοίκους χωριών και εκτάσεων που ήταν κάτω από τη δικαιοδοσία ενός ισχυρού προσώπου με τη μορφή της *πρόνοιας*, δηλαδή ήταν εξαρτημένοι από αυτόν σε ό,τι αφορούσε τους φόρους, τα νομικά ζητήματα και την προστασία. Αν και τυπικά παρέμεναν ελεύθεροι, οι υποχρεώσεις που βάρυναν τη γη αποδίδονταν πλέον στο γαιοκτήμονα και όχι στο κράτος. Ορισμένοι από αυτούς ήταν μικροϊδιοκτήτες γης και ορισμένοι μισθωτές-αγρότες, πλήρωναν δηλαδή ενοίκιο για τη γη που καλλιεργούσαν. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, ότι στη μεσοβυζαντινή περίοδο οι *πάροικοι* υποχρεούνταν να παρέχουν στον ιδιοκτήτη φόρο (σε χρήμα ή σε είδος) καθώς και το ένα δέκατο της παραγωγής. Επιπλέον, στις υποχρεώσεις του παροίκου περιλαμβάνονταν η καταβολή ενός συμβολικού δώρου, καθώς και ορισμένες ημέρες δωρεάν εργασίας στα κτήματα του γαιοκτήμονα¹⁰⁶. Σε ένα παρεμφερές πλαίσιο φεουδαλικών υποχρεώσεων υποβάλλονται και οι Βλάχοι *πάροικοι* των μοναστηριών της μεσαιωνικής Σερβίας. Αυτοί είναι υποχρεωμένοι να εκτελούν κάποιες γεωργικές αγγαρείες, όπως όργωμα και θερισμό¹⁰⁷. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η κοινωνική κατάσταση των Βλάχων καλλιεργητών δεν διέφερε από αυτή των υπόλοιπων λαών της βαλκανικής χερσονήσου. Αυτοί κατοικούν σε μόνιμους οικισμούς είτε ως ελεύθεροι μικροκαλλιεργητές είτε ως *πάροικοι*.

Η ενασχόληση των μεσαιωνικών Βλάχων με τη γεωργία δεν θα επικέντρωνε τόσο το ενδιαφέρον μας, αν δεν γνωρίζαμε ότι ο ίδιος πληθυσμός εμφανίζεται ιστορικά και ως φορέας της *κατούνας*, δηλαδή της μετακινούμενης κτηνοτροφικής κοινότητας. Ως ίδια μορφή κοινοτικής οργάνωσης θέτει ζητήματα υλικής, οικονομικής και κατ' επέκταση κοινωνικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης των μεσαιωνικών τους κοινωνιών. Η διαπίστωση ότι οι Βλάχοι γεωργοί του Μεσαίωνα εμφανίζονται πλήρως ενταγμένοι στις φεουδαλικές κοινωνίες του βαλκανικού χώρου, θα μπορούσε να αποδοθεί σε μία μεταστροφή τμήματος του κτηνοτροφικού πληθυσμού προς τη γεωργική δομή. Η αποδοχή αυτής της άποψης συνεπάγεται εκμάθηση της γεωργικής

105. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, 20^{ός} αιώνας, Αθήνα 1960, σ. 159. Σ. Ασωνίτης, «Η αγγαρεία στην Κέρκυρα κατά τον όψιμο Μεσαίωνα», *Εώα και Εσπέρια*, 4 (1999), σ. 148, 154. Năsturel, "Les Valaques", *ό.π.*, σ. 64-65.

106. Ostrogorsky, *ό.π.*, τ. Β, σ. 59, 150, 153-154, 175, 216-218 και τ. Γ, σ. 36-37, 60. Harvey, *ό.π.*, σ. 27-28. Năsturel, "Les Valaques", *ό.π.*, σ. 64-65.

107. Dragomir, «Vlahii din Serbia», *ό.π.*, σ. 297.

τέχνης από τους Βυζαντινούς, τους Σλάβους ή τους Αλβανούς, έθνη με τα οποία συμβιώνουν επί αιώνες, και αντίστοιχα μία βλαχική γεωργική ορολογία που θα αποτελείται από δάνειους όρους, προερχόμενους από τις γλώσσες αυτών των λαών. Ωστόσο, το γεγονός ότι η γεωργική ορολογία των Βλάχων παραμένει σε μεγάλο βαθμό λατινογενής, καθιστά αδύνατη την αποδοχή αυτής της άποψης. Αναφέρω ενδεικτικά ορισμένους βασικούς γεωργικούς όρους της βλαχικής γλώσσας που διασώθηκαν έως σήμερα: arát(u) ‘αλέτρι’ <λατ. aratrum, arătór(u) ‘ο χρήστης του αλετριού’ <λατ. aratorius, djúg(u) ‘ζυγός’ <λατ. jugum, imézu, nómeră ‘υνί’ <λατ. messis, vomer, strim(b)uräre ‘βουκέντρα’ <λατ. *stimularia < stimulus, seáciră ‘δρεπάνι’ <λατ. sicilis, moără ‘μύλος’ <λατ. mola, ágru ‘αγρός’ <λατ. ager, seminäre-seámin(u) ‘σπορά-σπέρνω’ <λατ. seminare, aräre-ár(u) ‘όργωμα-οργώνω’ <λατ. arare, siciräre-seácir(u) ‘θερισμός-θερίζω’ <λατ. sicilare, tră(i)iräre-tră(i)iru ‘αλώνισμα-αλωνίζω’ <λατ. tribulare, árie ή áryie ‘αλώνι’ <λατ. area, schíc(u) ‘στάχυ’ <λατ. spicus, yíptu ‘δημητριακά’ <λατ. victus, grîn ή grănu ‘σιτάρι’ <λατ. granum, órdzu ‘κριθάρι’ <λατ. hordeum, sicără ‘βρίζα’ <λατ. secale, mélu ‘κεχρί’ <λατ. milium, yíne ‘αμπέλι’ <λατ. vinea, ae, (a)yizmäre-(a)yízmu ‘τρύγος-τρυγώ’ <λατ. vindemiare, yită ή yíte ‘κλήμα’ <λατ. vitis, yín(u) ‘κρασί’ <λατ. vinum, κ.λπ.¹⁰⁸ Θα ήταν εντελώς άτοπο να θεωρήσουμε ως φορείς αυτού του λεξιλογίου τις κτηνοτροφικές ομάδες, δεδομένου ότι επί αιώνες δεν είχαν καμία σχέση με τη γεωργία και συνεπώς είναι αδύνατο να διέσωσαν μία τόσο εξειδικευμένη ορολογία. Αυτή η διαπίστωση μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Βλάχοι γεωργοί του Μεσαίωνα συνιστούσαν τη συνέχεια ενός παλαιότερου γεωργικού πληθυσμού. Δηλαδή, σε ορισμένες κοινωνίες αυτού του πληθυσμού η ενασχόληση με τη γεωργία αποτελούσε μία αδιάλειπτη από τα ρωμαϊκά χρόνια δομή. Ωστόσο οι Βλάχοι γεωργοί, όντας ως κοινωνική κατηγορία πολύ πιο εύκολα αφομοιώσιμοι από το κυρίαρχο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, είναι φυσικό να κάνουν λιγότερο φανερή την παρουσία τους στις πηγές σε σχέση με τις σχεδόν ημιαυτόνομες κτηνοτροφικές ομάδες που διακρίνονταν για το συγκρουσιακό τους πνεύμα. Συνεπώς, οι χρονικογράφοι του Μεσαίωνα δεν έχουν σοβαρούς λό-

108. Papahagi, *ό.π.*, σ. 65, 68, 125, 128, 133, 140, 502, 524, 525, 527, 536, 678, 679, 958, 981, 982, 937, 1047. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 6, 7, 71, 73, 132, 133, 134, 148, 289, 291, 530, 473, 474, 483, 542. Δασούλας, *ό.π.*, σ. 32, 45, 46, 50, 98, 104, 113, 121, 152, 154, 166, 196, 197, 198, 239, 240.

γους να αναφερθούν στους Βλάχους γεωργούς, χωρίς αυτό ωστόσο να σημαίνει ότι ήταν ανύπαρκτοι.

Κλείνοντας αυτή τη μελέτη, θα θέλαμε να προβούμε σε μία ανθρωπολογική επισήμανση που αφορά και τις κοινωνίες των Βλάχων. Οι συνθήκες συγκρότησης του κόσμου της κτηνοτροφίας συνδέονται άμεσα με την κλίμακα των κοινωνικών αξιών του και των κοινωνικών νοοτροπιών του, όπως και του αγροτικού γενικά κόσμου στη διάρκεια της ιστορικής του διαδρομής. Συνεπώς, αν η παρουσία των κτηνοτροφικών πληθυσμών των Βλάχων στα βουνά και ιδίως στην οροσειρά της Πίνδου κατά την οθωμανική περίοδο είναι σχετικά αυτονόητη όσον αφορά τις περιβαλλοντικές προϋποθέσεις άσκησης αυτής της δραστηριότητας, η συνύπαρξή τους εκεί με ομόγλωσσους πληθυσμούς, οι οποίοι διαφοροποιούνται οικονομικά και κοινωνικά, δημιουργεί εύλογους προβληματισμούς που απαιτούν μία εξήγηση. Ελπίζουμε ότι η παρουσίαση στοιχείων του μεσαιωνικού παρελθόντος αυτής της ομάδας, που επιχειρήθηκε από την παρούσα μελέτη, ανέδειξε ορισμένες χρήσιμες για την ερμηνεία αυτού του ζητήματος πτυχές. Βασιζόμενοι σε αυτές, μπορούμε πλέον να κατανοήσουμε καλύτερα το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των βλαχικών κοινοτήτων των νεότερων χρόνων, πριν αυτές εξελιχθούν στα ορεινά κέντρα της μεγάλης κτηνοτροφίας του 17^{ου} αιώνα και ακολούθως της βιοτεχνίας και του εμπορίου κατά τον 18^ο αιώνα, τα οποία ωστόσο διέθεταν μια παλαιά γεωργική δομή¹⁰⁹.

109. Θ. Δασούλας, *Αγροτικές κοινωνίες του ορεινού χώρου κατά οθωμανική περίοδο: ο γεωργικός κόσμος της "Χώρας Μετζόβου" (18^{ου}-19^{ου} αι.)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Ιωάννινα 2009, δημοσιευμένο στο ΕΑΔΔ (Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/17726>).